

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему:

«СТВОРЕННЯ ЖІНОЧИХ ГІМНАЗІЙ В УКРАЇНІ (XIX- ПОЧ. XX СТ.)»

Виконала: студентка IV курсу
денної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
032 «історія та археологія»
Калінська Антоніна Олександрівна

Керівник: к. і. н., доц.
Майстренко Владислав Сергійович

Рецензент: к. і. н., доц.
Журавльов Денис Володимирович

Харків –2024

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Соціокультурні та політичні особливості розвитку освіти для жінок у ХІХ – поч. ХХ ст.....	14
Розділ 2. Характеристика жіночих гімназій.....	36
2.1. Організаційно-навчальна структура гімназій.....	
2.2. Навчальні програми жіночих гімназій та специфіка викладання предметів	
Розділ 3. Вплив жіночих гімназій на загальний соціокультурний простір.....	55
Висновки.....	70
Список використаних джерел і літератури.....	75
Додатки.....	83
Резюме.....	86

ВСТУП

Актуальність дослідження визначається тим, що Україна, як і багато інших країн, стикалася з численними викликами у сфері гендерної рівності та освіти. Розуміння ролі жінок у суспільстві та їхнього доступу до освіти є важливими аспектами сучасної громадянської агенди. Становлення та розвиток жіночих гімназій у ХІХ – початку ХХ століття в Україні відображає складну динаміку цих процесів, а також відображає прогресивний напрям у сфері освіти та гендерної рівності.

Актуальність дослідження становлення жіночих гімназій в Україні в ХІХ – початку ХХ століття визначається декількома причинами. По-перше, розуміння ролі освіти у формуванні суспільства та гендерних стереотипів залишається актуальним і до сьогодні. Дослідження історії жіночих гімназій надає можливість краще зрозуміти процеси, що сприяли розвитку освіти для жінок та їхньому соціокультурному впливу.

По-друге, в контексті сучасних дебатів про гендерну рівність та жіночі права, історичний аналіз ролі жіночих гімназій може пролити світло на те, як жінки набували доступ до освіти та як це впливало на їхнє місце у суспільстві. Розгляд теми може допомогти виявити успадковані стереотипи та перешкоди, що досі існують у сфері освіти для жінок. Крім того, зростаюча увага до історії освіти та гендерних досліджень, а також потреба у підвищенні свідомості про внесок жінок у суспільний прогрес, робить цю тему перспективною для подальших досліджень розвитку освітніх стратегій. Таким чином, дослідження становлення жіночих гімназій має значення не лише в історичному контексті, а й у світлі сучасних соціальних та освітніх викликів.

Об'єкт дослідження - історичний процес формування та розвитку жіночої освіти в Україні, зокрема становлення та функціонування жіночих гімназій протягом визначеного періоду, їхня роль у суспільстві та вплив на

жіночу емансипацію та освіченість. Об'єкт дослідження також включає аналіз законодавчих актів та політичного контексту, які впливали на заснування та функціонування жіночих гімназій, а також соціокультурні та економічні чинники, що визначали їхню діяльність та розвиток.

Предметом дослідження є процес створення, розвиток і функціонування жіночих гімназій в Україні протягом XIX – початку XX століть. Це включає аналіз історичного контексту, соціокультурних та політичних чинників, що впливали на їхнє заснування, організацію навчального процесу, роль у суспільстві та вплив на розвиток жіночої освіти та емансипації. Предмет дослідження також включає роль видатних особистостей та освітян, які сприяли створенню і розвитку жіночих гімназій, а також аналіз педагогічних методик та програм, застосовуваних у цих закладах для навчання та виховання молодих жінок.

Мета дипломної роботи – на основі аналізу та систематизації систематизація історичних джерел охарактеризувати процес становлення та розвитку жіночих гімназій в Україні у визначений історичний період. А також виявити спільні та відмінні риси розвитку середньої жіночої освіти на територіях України, що входили до складу інших держав.

У цьому контексті ця дипломна робота ставить перед собою мету проаналізувати процес створення жіночих гімназій та їхній внесок у соціокультурний та освітній розвиток України протягом визначеного історичного періоду. Крім того, розгляд цієї теми дозволить проаналізувати вплив жіночих гімназій на формування гендерних ролей та ідентичності жінок в українському суспільстві, а також виявити їхню роль у підтримці та зміцненні національної самосвідомості.

Дипломна робота має на меті проаналізувати різні аспекти формування та функціонування жіночих гімназій в Україні протягом визначеного історичного періоду. .

Завданнями дослідження є вивчення соціокультурних, політичних та економічних факторів, що впливали на формування жіночих гімназій, аналіз організаційно-навчальної структури та навчальних програм цих установ, а також оцінка їхнього впливу на суспільство та освітній простір країни. Під цією метою розглядається роль жіночих гімназій у процесі становлення освітньої системи України та їх вплив на гендерні стереотипи в суспільстві. Дослідження також спрямоване на виявлення особливостей організації та функціонування жіночих гімназій, їхніх цілей та завдань, а також ролі освіти для жінок у формуванні громадянської ідентичності та професійної кар'єри. Такий аналіз допоможе краще зрозуміти вплив жіночих гімназій на розвиток освіти та гендерних відносин у відповідний історичний період. Додатковою метою є виявлення ключових викликів та перешкод, з якими зіткнулися жіночні гімназії у своєму розвитку, а також аналіз стратегій, які вони використовували для подолання цих перешкод. Робота простежує також вплив жіночих гімназій на подальший розвиток освіти в Україні та їхню роль у формуванні громадянської активності та соціального мобілітету жінок.

Отже, метою даної роботи є глибоке розуміння процесу становлення та розвитку жіночих гімназій в Україні, виявлення їхнього впливу на освітній простір та гендерні відносини, а також розкриття ключових факторів, що сприяли або перешкоджали їхньому успішному функціонуванню.

Хронологічні межі дослідження визначаються періодом з ХІХ до початку ХХ століття в межах України. Цей період є ключовим для розвитку освіти для жінок в Україні, оскільки саме в цей час відбувалася активна дискусія щодо ролі жінок у суспільстві та їхнього доступу до освіти.

Територіальні межі включають територію 9 губерній у складі Російської імперії та українські землі у складі Австро-Угорської імперії.

Історіографічний огляд включає аналіз наукових досліджень, монографій, статей та інших видів літератури, що стосуються теми жіночих

гімназій в Україні. Класифікація та аналіз джерел допоможе встановити їхню достовірність та значення для дослідження. Історіографічний огляд літератури про жіночне освітнє рух XIX – початку XX століття можна класифікувати певним чином.

Документальні збірники та звіти: «Сборник действующих постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения» (1884)¹ та «Сборник постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения за 1870-1912 годы»² (1912) містять офіційні документи, що регулювали діяльність жіночних освітніх закладів у Російській імперії. Збірник «Материалы для нового положения о женских училищах ведомства Министерства народного просвещения» (1865)³ надають інформацію про розробку нового регламенту для жіночних училищ.

Дослідження конкретних закладів освіти: Робота Александровського Г.В. «Историческая записка о состоянии Киево-Фундуклеевской женской гимназии в течение первого пятидесятилетия ее существования»⁴ (1910) присвячена опису стану жіночної гімназії протягом перших п'ятдесяти років її існування.

Статті та публікації в періодичних виданнях: «Женския гимназии и прогимназии Министерства народного просвещения: 1858-1905»⁵ (1905) – це історичний огляд розвитку жіночних гімназій та прогімназій у Російській імперії.

¹ Сборник действующих постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения. Сост. М. Родевич. СПб. 1884. 354 с

² Сборник постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения за 1870-1912 годы: (В 3 ч.). Д. Кузьменко. 3-е изд., испр. и доп. М.: Правоведение. 1912. 752 с.

³ Материалы для нового положения о женских училищах ведомства Министерства народного просвещения. Журнал министерства народного просвещения. 1865. 1372 с

⁴ Александровский Г.В. Историческая записка о состоянии Киево-Фундуклеевской женской гимназии в течение первого пятидесятилетия ее существования // 1860 – 1910. Киев. 1910. С.9-17.

⁵ Женския гимназии и прогимназии Министерства народного просвещения: 1858-1905. Санкт-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича. 1905. 139 с.

Стаття Білявської О.С. «Діяльність закладів середньої освіти Києва на тлі соціально-політичних і культурних процесів другої половини XIX ст.» (2012)¹ аналізує роль освітніх закладів у Києві у контексті загальних суспільних процесів.

Наукові праці та монографії: Робота Алишенцева І. «История гимназического образования в России (XVIII-XIX в.)»² (1912) дає комплексний огляд історії гімназійного освітнього процесу в Росії.

Аналітичні записки та настанови: «Нормальные таблицы, учебные планы и программы для женских институтов и гимназий Ведомства учреждений императрицы Марии» (1905)³ надають інструкції та учбові плани для жіночних гімназій».

Наукові статті та дослідження (Васильєва⁴, Горба⁵, Мисак⁶ та ін.) – ці наукові дослідження розкривають різні аспекти жіночої освіти, включаючи її соціокультурний та історичний контекст, а також роль українського населення у цьому процесі.

Історичні монографії та дослідження (Деревицький⁷, Днепров⁸, Зінченко⁹ та ін.) – ці джерела пропонують загальний огляд історії жіночої освіти у відповідних регіонах та періодах, а також розглядають ключові проблеми та аспекти її розвитку.

¹ Білявська О. С. Діяльність закладів середньої освіти Києва на тлі соціально-політичних і культурних процесів другої половини XIX ст. // Сторінки історії: збірник наукових праць. Вип. 33. 2012. С. 47- 65.

² Алишенцев И. История гимназического образования в России (XVIII-XIX в.). СПб. Издание О. Богдановой. 1912. 361 с.

³ Нормальные таблицы, учебные планы и программы для женских институтов и гимназий Ведомства учреждений императрицы Марии. СПб. 1905. 31 с.

⁴ Васильєва Е. А. Помощь нуждающимся ученицам женских гимназий Ведомства учреждений императрицы Марии // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2010. С. 7-21.

⁵ Горба Г. Жіноча освіта по-українськи у 19 ст. // Студентський вісник: мефістофельська проекція. 2012. Вип. 30. С. 192-201.

⁶ Мисак Н. Педагогічна освіта в Галичині наприкінці XIX – початку XX ст.: місце та роль у ній українського населення // Науковий вісник: Гілея. К. 2011. Вип. 51(9). С. 22.

⁷ Деревіцький А.Н. Женское образование в России и за границей. Исторические справки и практические указания. Одесса. 1902. 164 с.

⁸ Днепров Э. Д. Образование и педагогика дореволюционной России: неизученные проблемы: справ. пособие для исследователей. М.: Мариос. 2014. 87 с.

⁹ Зинченко Н. Женское образование в России: Исторический очерк. СПб. 1901. 46 с.

Нормативно-правові акти та організаційні засади (Квасецька¹, Лаурсон² та ін.)- ці джерела надають інформацію про правові та організаційні аспекти функціонування жіночних освітніх закладів.

Інтернет-джерела та онлайн-ресурси (жіноча освіта в Україні: історичний огляд³) – ця література містить актуальну інформацію, але слід враховувати об'єктивність та авторитетність.

Авторитетні дослідження та статті у наукових журналах: такі як дослідження Н. З. Нагачевської⁴ з історико-педагогічного аспекту розвитку жіночого руху на Західній Україні.

Монографії та наукові праці видатних педагогів: наприклад, праці К. Д. Ушинського⁵ або Ф.Г. Паначина⁶, які висвітлюють погляди на проблеми жіночої освіти та виховання.

Авторські статті в журналах того часу: наприклад, статті Б. Павловича у журналі «Женское образование»⁷, які аналізують організаційні аспекти жіночої освіти.

Автореферати дисертацій: такі як робота Є.І. Перфильєвої⁸ про становлення жіночого середньої освіти в Росії у XIX столітті.

¹ Квасецька А. Я. Нормативно-правова база і організаційні засади функціонування фахових навчальних закладів з підготовки вихователів у Західній Україні(остання третина XIX- початок XX ст.) // Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». Вип. № 46. Харків. 2014. С. 194-203.

² Лаурсон А.М. Справочная книга для учебных заведений и учреждений ведомства Министерства народного просвещения. Петроград. 1916. 1154 с.

³ Жіноча освіта в Україні: історичний огляд. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/zhinocha-osvita-v-ukraini-istorichniy-oglyad-134122.html> звернення: 11.11.2023).

⁴ Нагачевська З.І. Жіноча освіта у Станіславові: витоки, становлення (кінець XVIII – початок XX століття) // Джерела: науково-методичний вісник. Івано-Франківськ. 2006. № 3-4. С. 3-11.

Нагачевська З.І. Івано-Франківськ та Івано-Франківщина в жіночому русі Західної України: історико-педагогічний аспект // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. Івано-Франківськ. 2005. Вип. 11. С. 162-173.

⁵ Огольцова, Е. Г. Взгляды К. Д. Ушинского на проблему женского образования // Молодой ученый. 2018. № 46. С. 318-319.

⁶ Паначин Ф.Г. Педагогическое образование в России: историко-педагогические очерки. М. 1979. 215 с.

⁷ Павлович Б. О преподавании педагогики в женских гимназиях // Женское образование. 1876. № 3. С.31-44. URL: https://viewer.rusneb.ru/ru/000200_000018_RU_NLR_BIBL_A_011720854?page=1&rotate=0&theme=white (дата звернення 17.12.2023).

⁸ Перфильева Е.И. Становление и развитие среднего женского образования в России XIX века (40–60-е годы). Автореферат канд. дисс. Н. Новгород. 1992. 70 с.

Нормативно-правові документи та енциклопедичні видання: наприклад, праці О. Н. Острогорського¹ чи К. Победоносцева², які висвітлюють законодавчі аспекти жіночої освіти в Росії.

Монографії та наукові праці: Ступарика Б.М. «Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.)»³ та «Школі – національне виховання молоді (вибрані статті)»⁴ присвячені історії освітнього процесу в Галичині та важливості національного виховання.

Статті в наукових журналах: Стаття Суковатої В. «Женское образование в Украине XIX века: гендерная история»⁵ аналізує гендерні аспекти розвитку жіночої освіти в Україні.

Документальні збірники: «Указатель статей журнала «Женское образование» за 10 лет (1876–1885 гг.)»⁶ надає оглядову інформацію про публікації в журналі з питань жіночої освіти.

Енциклопедичні та довідкові видання: Робота Чехова Н.В. «Типы русской школы в их историческом развитии»⁷ дає уявлення про розвиток російської школи та її типологію.

Дисертації та автореферати: Автореферат Тронько Т. «Діяльність в Україні жіночих гімназій відомства установ імператриці Марії (друга

¹ Острогорский А. Н. Энциклопедия семейного воспитания и обучения Семейные отношения и их воспитательное значение. СПб.1898. 67 с.

² Победоносцев К. Призвание женщины в школе и обществе. М. 1901. 32 с.

³ Ступарик Б.М. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.). Івано-Франківськ. 1994.144 с.

⁴ Ступарик Б.М. Школі – національне виховання молоді (вибрані статті). Івано-Франківськ: Плай. 2005. 283 с.

⁵ Суковатая В. Женское образование в Украине XIX века: гендерная история. Высшее образование в России. 2007. № 11. С. 145-161.

⁶ Указатель статей журнала «Женское образование» за 10 лет (1876–1885 гг.). 1885. № 10. 90 с.

⁷ Чехов Н.В. Типы русской школы в их историческом развитии. М.1923. 78 с.URL:

https://archive.org/details/nv_chekhov_1923/Чехов%20-%20Типы%20русской%20школы%20в%20их%20историческом%20развитии%20%28OCR%29/page/n3/mode/2up (дата звернення: 10.02.2024).

половина XIX століття)»¹ досліджує роль жіночих гімназій у формуванні освітнього середовища.

Публікації з періодичних видань: Стаття Щапова А.П. «Влияние общественного миросозерцания на социальное положение женщин в России»² аналізує соціальне становище жінок у російському суспільстві.

Таким чином, дослідження процесу створення жіночих гімназій в Україні протягом XIX- початку XX століть має велике значення для розуміння розвитку освітнього простору та гендерних відносин у відповідний історичний період. Вивчення цієї теми дозволить краще зрозуміти внесок жінок у розвиток освіти та суспільства в цілому, а також виявити ключові тенденції та впливові фактори, що визначали становлення жіночого освітнього простору в Україні.

Відтак, дана дипломна робота пропонує систематизувати та проаналізувати наявні джерела, розкрити ключові аспекти та висвітлити значення створення жіночих гімназій в Україні протягом вивченого історичного періоду.

Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку, списку джерел, додатків та резюме.

Початок XIX століття відзначався періодом соціальних та політичних змін, таких як рухи національного відродження, а також розширення прав і можливостей для громадянської участі. У цей час почалася активна діяльність з питань освіти, включаючи ініціативи щодо створення освітніх закладів для жінок.

Початок XX століття також відзначився важливими подіями в історії освіти та гендерних відносин. Це період розквіту руху за права жінок, а також

¹ Тронько Т. Діяльність в Україні жіночих гімназій відомства установ імператриці Марії(друга половина XIX століття). Сіверський літопис. 2014. С.185- 219.

² Щапов А.П. Влияние общественного миросозерцания на социальное положение женщин в России . СПб., 1871. № 7. С. 179-215.

реформ в освітній сфері. Таким чином, вивчення розвитку жіночих гімназій в Україні в цей період надає можливість виявити динаміку змін у гендерних відносинах та освітніх практиках у відповідний історичний період.

У XIX – початку XX століття освітні можливості для жінок відображали складні соціокультурні й політичні реалії того часу. Жіночі гімназії, що виникли у цей період, стали важливим елементом системи освіти, сприяючи розвитку інтелектуальних та культурних потенціалів жінок. Робота складається з трьох розділів, які детально висвітлюють історичний контекст та функціонування жіночих гімназій. Перший розділ аналізує соціокультурні та політичні аспекти розвитку освіти для жінок у вказаному періоді. Другий розділ присвячений організаційно-навчальній структурі гімназій, їх навчальним програмам та специфіці викладання предметів. У третьому розділі розглядається вплив жіночих гімназій на загальний соціокультурний простір. Висновки дослідження підсумовують отримані результати та визначають можливі шляхи подальших наукових досліджень у цій галузі. Наукова обґрунтованість роботи підкріплюється ретельним аналізом використаних джерел і літератури, а також додатками, що розширюють основний зміст дослідження.

Розвиток освіти для жінок у XIX – початку XX століття в Україні є важливим етапом у становленні освітньої системи та соціокультурного простору країни. Досліджуваний період характеризується значними змінами в політичному, економічному та соціальному житті, які вплинули на всі сфери суспільного життя, включаючи освітню сферу. Забезпечення жінок доступом до освіти та створення умов для їхнього навчання стало питанням громадського і політичного обговорення.

Становлення жіночих гімназій в Україні відображало зміни в громадському мисленні щодо ролі та місця жінки у суспільстві. Середні навчальні заклади стали символом прогресивного підходу до гендерної рівності та сприяли зміцненню ідентичності жінок як активних учасниць освітнього процесу та

суспільного життя загалом. Дослідження створення жіночних гімназій допоможе розкрити ключові тенденції в історії освіти та стати важливим кроком у вивченні розвитку гендерних стереотипів у вітчизняному суспільстві.

У контексті розвитку освіти для жінок, формування та функціонування жіночних гімназій відіграло важливу роль у становленні гендерних стереотипів та забезпеченні рівних можливостей для представниць жіночої статі у сфері освіти та суспільства загалом. Ці установи створювалися з метою надання якісної освіти, а також формування висококваліфікованих та культурно освічених жінок, які могли б активно діяти у суспільстві та впливати на його розвиток.

Історія жіночої освіти в Україні відображає складні та цікаві віхи розвитку суспільства, його ставлення до ролі жінок у громадському та освітньому житті. Створення жіночних гімназій в ХІХ – початку ХХ століття відіграло значну роль у формуванні освітніх можливостей для жінок та визначало їхню соціокультурну ідентичність. У контексті ХІХ- початку ХХ століть в Україні відбувалися значні трансформації у суспільстві, що відобразилися на сфері освіти. Відкриття жіночних гімназій відіграло важливу роль у зміцненні жіночого освітнього статусу та підвищенні рівня гендерної рівності. Ці установи надавали жінкам можливість отримати якісну освіту, що відкривала їм нові перспективи у суспільстві. Заснування жіночих гімназій було складним процесом, що вимагав великих зусиль з боку активістів жіночого руху та освітніх діячів. Важливими факторами, що сприяли створенню цих установ, були соціальна активність жінок, підтримка прогресивно налаштованих освітян та відкриття нових можливостей для жіночої освіти у розвитку українського суспільства. Робота зосереджується на аналізі процесу створення жіночних гімназій, їх ролі у формуванні жіночого освітнього простору та взаємодії з іншими соціокультурними аспектами українського суспільства від ХІХ до початку ХХ століття.

У роботі ми спробували розкрити фактори, що сприяли виникненню і поширенню жіночих гімназій, а також їхній вплив на формування освітніх та культурних цінностей серед жіночої аудиторії. Аналізуючи доступні джерела та літературу, метою дослідження є з'ясування важливості цього етапу в історії освіти та ролі жінок у суспільстві.

Діаграми, статистичні дані та аналіз текстів документів використовуватимуться для ілюстрації та підтвердження аргументів дослідження. Результати дослідження, сподіваюся, допоможуть краще зрозуміти еволюцію освіти та роль жінок у формуванні суспільства в Україні в минулому та сучасному контексті.

РОЗДІЛ 1. СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ДЛЯ ЖІНОК В ХІХ- ПОЧ.ХХ СТОЛІТТЯ

У цьому розділі ми розглянемо у яких умовах відбувалося становлення жіночої освіти через соціокультурну та політичну призми. Для розуміння теми варто звернути увагу на тогочасне економічне становище та його поступову трансформацію, яка потребувала багато кваліфікованих кадрів. В цей час також посилюються тенденції емансипації, які влада вже не могла ігнорувати.

У досліджуваний період українські землі входили до складу інших держав, а саме до Австро-Угорської імперії та Російської імперії. Розвиток освітніх ініціатив у кожній з них мав як схожі, так і відмінні риси.

В ХІХ столітті стало актуальним «жіноче питання», тобто розпочалися дискусії щодо ролі і місця жінки у суспільстві. Рівень освіти населення, а особливо серед жіночої частини – це фундамент нації та яскравий маркер культури народу та політики держави. Наприклад, у західних країнах проводилася масова дискусія щодо «жіночого питання». В контексті цього

обговорення підіймалися такі питання як громадянські, політичні права та право жінки на освіту¹.

До цього часу жінці відводилася лише роль дружини та матері дітей, а освіта та участь у суспільно-політичному та культурному житті була прерогативою чоловіків. Жінки отримували мінімальну освіту лише вдома і то за умови, що батьки вбачали в цьому необхідність і мали змогу придбати навчальні матеріали та найняти домашнього вчителя.

На початок XIX століття у Російській імперії народна освіта поділялася на декілька ступенів:

- приходські училища, де навчання тривало один рік;
- уїзні училища, де навчання тривало вже два роки;
- університети з навчальним циклом у три роки;
- гімназії, де тривалість навчання становила чотири роки².

На початку XIX століття розповсюдженим видом освіти для жінок були пансіонати. Але більшість з них були у великих містах Російської імперії, де навчалися діти дворянства. Але у губернських містах така освіта була більш демократичною. Наприклад, у 1820 році у Харкові було відкрито такий пансіонат за кошти добровільних пожертв. У таких закладах доньки купців та духовенства навчалися за плату у 200 р., а дівчата з бідних родин навчалися безкоштовно. Викладали тут безкоштовно, на добровільних засадах вчителі з інших закладів. Подібний заклад для жінок був і в Одесі, який відкрився навіть раніше харківського, у 1811 році³.

Варто зазначити, що у 1830-ті роки, після повстання декабристів, влада стала більш жорстко контролювати діяльність подібних закладів, як чоловічих, так і жіночих. Контролювалися не тільки навчальні програми, а й

¹Зинченко Н. Е. Женское образование в России: исторический очерк. Санкт-Петербург. 1901. С. 1-2.

²Гучок Ю., Рига Д. Схожість та відмінність освітніх та навчальних принципів функціонування Чернігівських жіночої та чоловічої гімназій на основних етапах їх становлення та розвитку у XIX – XX ст. Сіверянський літопис. 2022. № 5-6. С. 120.

³Днепров Э.Д., Усачева Р.Ф. Среднее женское образование в России. Москва. 2009. С. 52.

педагогічний склад. Право, навіть на безкоштовне викладання, могли отримати лише вчителі, які склали іспити у чоловічих гімназіях. Це правило зменшило кількість вчителів, які були готові викладати предмети у жіночих гімназіях¹. Так державні органи намагалися мінімізувати розповсюдження антиімперських настроїв серед молоді, яка прагнула покращити своє життя та змінити соціокультурний та політичний ландшафт.

Таким чином до середини XIX століття основними місцями, де жінки здобували середню освіту були духовні училища, приватні пансіонати та інститути при відомствах. Але цих закладів було недостатньо: у них навчалася невелика кількість жінок, а ціна навчання була не підйомною для родин з середніми та низькими доходами. Окрім цього великою проблемою були дефіцит кадрів та жорстке державне регулювання держави у сфері викладання.

Коротко охарактеризуємо процес реформування жіночої освіти у першій половині XIX століття. По суті, зміни у цей час були контр реформами по відношенню до просвітницьких ідей і реформ Катерини II і І.І. Бєцького. Таким чином можна дати три основних характеристики стану освіти у першій половині століття:

- відмова від просвітницьких та гуманістичних ідей у сфері загальної освіти, у тому числі і жіночої;
- відмова від доступності освіти для всіх станів, а повернення до ідей станової та майнової сегрегації;
- розділення спільної системи освіти на дві течії, тобто сформувалася дуальність у системі жіночої освіти. Тобто сформувалися жіночі навчальні заклади та приватні пансіонати, які підпорядковувалися Маріїнському відомству та заклади, які підпорядковувалися Міністерству народної освіти².

¹Там само. С.68-70.

² Днепров Э.Д., Усачева Р.Ф. Среднее женское образование в России. Москва. 2009. С. 111-113.

Таким чином можна сказати, що у першій половині століття назрівало масове народне бажання до реформування освіти, тим самим формуючи соціальне та культурне підґрунтя до широкомасштабних трансформацій у сфері освіти.

Передумови модернізації системи освіти на території України, що входила у склад Російської імперії склалися у середині XIX століття. Саме у цей час назріла необхідність швидкого економічного та промислового росту, та соціальної трансформації суспільства. Для реалізації цих задумів було необхідно зробити освіту масовою, доступною та безперервною.

Процес реформування освіти серед жінок було дуже повільним не лише через брак коштів, приміщень та кваліфікованих кадрів. Можна сказати, що у патріархальному тогочасному суспільстві були певні стереотипи щодо ролі жінки в ньому. Наприклад, чоловіки вважали, що освіта для жінки руйнує сімейні цінності та звичний уклад, та начебто жінка перестане виконувати свої обов'язки та буде дозволяти собі певні «вольності».

Така «демонізація» жіночої освіти була присутня не тільки в моделі «чоловік – дружина», а й в моделі «родина – дочка». Тому повсякчас батьки та родичі відмовляли від навчання, хоча і мали на це кошти¹. Бо домінуючі стереотипи були підкріплені думками Миколи I, який вважав, що освіта, котра вища аніж їхній стан не завжди корисна, а й шкідлива². Тобто таким чином він закріплював стану, гендерну та майнову сегментацію у сфері освіти.

Спочатку освіта була доступною лише для жінок з заможних родин дворянського походження, тому освічені жінки були рідкістю. Але й вони не могли побудувати професійну кар'єру та займати керівні посади, щоб впливати на суспільно-політичне життя.

¹Зинченко Н. Е. Женское образование в России: исторический очерк. Санкт-Петербург. 1901. С. 4-5.

²Днепров Э.Д., Усачева Р.Ф. Среднее женское образование в России Москва. 2009. С. 75-76.

Можна сказати, що навчання у цих закладах вже не відповідало реаліям тогочасного життя. Бо навчання було закритого типу та привілейованим лише для заможних верств населення. У зв'язку з цим почали виходити статті з закликом переглянути систему освіти і зробити її доступною, всестановою та професійною. Тобто після закінчення навчання жінка повинна мати право влаштуватися на роботу та могла самостійно себе забезпечувати.

Але саме відкриття так званих жіночих інститутів сприяло відкриттю середніх навчальних закладів. По-перше, освіта для жінок, котра спиралася на становість та достаток показала свою неспроможність забезпечити освіту, яка задовольняла тогочасні потреби. По-друге, певна частка інтелігенції розуміла, що жінки можуть бути грамотними та вмілими вчителями, які в перспективі, покращать загальний рівень освіченості населення.

Перші ґрунтовні кроки до реформування системи жіночої освіти, а саме середньої, відбулися у 1856 році, коли владою було проголошено про створення нових ступенів і напрямів освіти, в тому числі і жіночої¹. Насамперед, це пов'язано з тим, що вже підходив час відміни кріпосного права і суспільство відчувало потребу реалізувати ті просвітницькі ідеали, які проголошувалися.

Цьому сприяв О. С. Норов, який звернувся до Імператора з доповіддю, в якій зазначив, що тогочасна система освіти спрямована на чоловічу частину населення. А жінки середнього класу в губерніях і в уїздах не можуть отримати освіту через їхнє скромне фінансове становище. Крім цього він підкреслив, що жінки відіграють значну роль у формуванні сімейних і загальних громадських цінностей².

¹ Сборник постановлений по Министерству народного просвещения: Т. 3: Царствование императора Александра II. Санкт-Петербург. 1865. С. 78-79.

² Женския гимназии и прогимназии Министерства народного просвещения 1858–1905. Санкт-Петербург. 1905. С. 3-4.

Після цієї доповіді, Імператор дав розпорядження у якому, сказано розпочати обмірковування устрою в губернських містах жіночих шкіл, приближених до гімназій¹.

Це засвідчувало, що розпочалися дискусії не тільки про жіночу освіту, а й про роль жінки у суспільстві і формування нової ланки у системі загальної освіти. Плани щодо відкриття жіночих шкіл, які згодом стали називатися гімназіями, показували наміри щодо створення відкритих безстанових навчальних закладів, які орієнтувалися на чоловічі гімназії, а не на інститути шляхетних дівчат. Тобто було взято орієнтир на подолання сприйняття жіночої освіти як другосортної у порівнянні з чоловічою. Також ця ініціатива засвідчувала, що держава розуміла необхідність надання реальних професійних знань, які були необхідні тогочасному ринку, щоб подолати промислову відсталість від країн Західної Європи.

Спираючись на це розпорядження О. С. Норов розіслав до попечителів навчальних округів по всіх губерніях імперії циркуляр, у якому просив надати відомості про:

- наявні навчальні заклади для жінок, де відчувається їх дефіцит;
- які дисципліни варто викладати;
- які правові та господарчі проблеми наявні;
- ідеї щодо залучення джерел фінансування цих закладів.

Але те, що ця ініціатива певний час була на паузі, свідчило про те, що необхідно переформатовувати державну бюрократичну машину та суспільну свідомість, які чинили супротив ідеям, які вимагав час.

Більше року О.С. Норов не мав відповідей, поки не було підписано новий циркуляр². І після цього він отримав відповіді, з яких можна зробити висновки, що попечителі не бачили необхідності у створенні таких закладів,

¹ Днепров Э.Д., Усачева Р.Ф. Среднее женское образование в России. Москва. 2009. С. 117.

²Сборник распоряжений по Министерству народного просвещения. Санкт-Петербург. 1866-1907. С.231.

вважаючи їх не важливими, крім цього питання щодо джерел фінансування, а саме де левова частка повинна була надходити з благодійних пожертв, викликала протест¹.

Наприклад, попечитель Одеського округу висказався проти відкриття закладів середньої освіти. Аргументами стали:

- учениці не будуть регулярно відвідувати гімназії через те, що у цьому регіоні часто холодно та дмуть вітри;
- восени часто йдуть дощі через що вулиці перетворюються у потоки бруду, що затруднює переміщення;
- учениці вже відкритих училищ для найбільш вразливих верств населення не регулярно відвідують заняття, тому дівчата з більш заможних родин будуть відвідувати гімназії ще рідше;
- вивчення іноземних мов у такому типі навчального закладу буде носити поверхневий характер;
- батьки 15–16-річних дівчат будуть проти відпускати їх на заняття до гімназії, бо будуть стурбовані можливими та недоречними зв'язками з юнаками².

А ось попечитель Київського округу навпаки виступав за відкриття середніх закладів освіти для жінок. Коли постало питання щодо формату закладу: відкритого чи закритого, від виступив за закритий тип. Забезпечення закладу відкритого типу коштувало 6 тисяч рублів на рік, а закритого коштувало близько 33 тисяч рублів на рік. Бо у закритому типі навчання планувалося побудувати по принципу інститутської освіти. Так за відкриття гімназій згодились майже всі попечителі округів. Попечителі чернігівського та полтавського округів зазначили, що населення очікує, що дівчата

¹ Днепров Э.Д., Усачева Р.Ф. Среднее женское образование в России. Москва. 2009. С. 121-122.

²Лихачева Е. О. Материалы для истории женского образования в России. Санкт-Петербург (1856-1880).1901. С.8.

отримають у цих закладах освіти нічим не гірше ніж юнаки у чоловічих гімназіях¹.

Так як більшість попечителів розуміла, що відкрити достатню кількість гімназій закритого типу на кошти попечителів нереалістична ціль почалися дискусії щодо альтернативи. Тому були пропозиції щодо відкриття пансіонатів з курсом навчання приближеним до інститутського².

Попечитель Харківського учбового округу представив свій проект щодо типу закладу для жінок. Так він пропонував відкрити гімназію з 5-річним терміном навчання з інститутською, але скороченою програмою навчання. Головною метою такого навчання, за його думкою, повинні були стати «знання необхідні для жінки, матері та виховательки своїх дітей, господині». Такі училища варто називати «губернськими жіночими училищами». Ці заклади повинні підпорядковуватися міністерству народної освіти та попечителям округу. Також він наголошував на тому, що головним спонсором закладу має бути міністерство народної освіти, яке повинно виділяти на кожен заклад від 8 тисяч рублів на рік, а решта витрати повинна лягти на плечі дворянства та купців. Для учениць з більш менш забезпечених родин вартість навчання не повинна перевищувати 10 рублів на рік, а дівчата з бідних родин звільнялися від оплати. Але помічник мав протилежну думку щодо цього питання. Він вважав, що для найбільш бідних дівчат освіта взагалі не потрібна, а середня освіта для жінок повинна бути чотирирічною та елементарною без викладання іноземних мов³.

Чернігівський губернатор висловив думку, що треба відкривати училища відкритого типу, де приблизна кількість учениць буде становити 50 жінок. Також він вважав, що навчальна програма повинна бути простою та враховувати місцеві особливості. Головними предметами у жіночому училищі

¹ Там само. С.8-9.

² Там само. С.9.

³ Лихачева Е. О. Материалы для истории женского образования в России. Санкт-Петербург. 1901. С.10-12.

повинні бути православний катехизис, російська мова та історія, та інші предмети як «основа для блага сім'ї»¹.

Губернатор Полтави після обговорення питання відкриття гімназії з привілейованими верствами населення передав «наверх» наступні тези:

- у полтавському окрузі набереться приблизно 50 учениць;
- у жіночій гімназії необхідно викладати ті ж предмети, що і в чоловічих, але з додавання мистецтва, рукоділля, уроків домашнього та сільського господарства;
- у місцевих немає джерел на фінансування закладу, окрім плати навчання у розмірі 10 рублів на рік з учениць².

Як бачимо, більшість усвідомлювали необхідність створення гімназій, але не хотіли фінансувати цю ініціативу за власний кошт. Окрім цього попечителі різних округів мали різні погляди на тривалість та зміст навчального курсу. З наведених думок можна сказати, що жінка в середині XIX століття, на початку реформування освіти, сприймалася як господиня та вихователька дітей, а глибокі знання для цього їй не потрібні.

Після ґрунтовного обговорення освітньої ініціативи на всіх рівнях О. С. Норов у 1857 році отримав від міністра внутрішніх справ імперії Ланського лист. У листі він зазначив, що не може настоювати на тому, щоб дворянство та заможні верстви фінансували відкриття гімназій, бо вони самі потребують пільг через те, що вони вносили значну кількість благодійних внесків на війну, яка щойно скінчилася. А тому доречно перенести освітню реформу до часів фінансової стабільності. Окрім цього він наголосив, що не розуміє користі від жіночих гімназій для бідних верств населення та для дрібних купців. Також

¹Там само. С.13.

²Там само. С. 14.

необхідно донести до широкої громадськості значення та толк від цих закладів та мотивувати заможних людей робити благодійні внески¹.

У 1856 році вийшла стаття М.І. Пирогова у «Морському віснику», яка активізувала дискусії щодо необхідності масової жіночої освіти². У цій статті він написав, що ще з давніх часів існувало два типи освіти: загальнолюдська та реальна. І людина, яка всебічно розвивається і має ці два види освіти – формується як цілісна особистість і сприяє розвитку держави. Особливу увагу він звернув як жінка впливає на виховання особистості, тому освіта для жінок потребує кардинальних змін³.

Як зазначають сучасники Пирогова, стаття спричинила справжній фурор серед громадськості. Наприклад, процитуємо Д. Д. Семенова, який написав: «Стаття спричинила справжній переворот у наших поглядах на виховання та освіту...Її читали і у палацах, і у бідних квартирах, і великосвітські дами, і скромні матері сімейств...Ідеал Пирогова – шукай та будь людиною...треба перевиховати себе, треба давати дітям інше виховання, треба пізнати себе, треба поринути в нашу індивідуальність, треба спитати себе: у чому ціль нашого життя, яке наше призначення, до чого ми призовані, що повинні шукати»⁴.

Також, цікавою особливістю статті є те, що вона написана ще до розкріпачення, тому у статті зроблено акцент не на економічні свободи жінки, а на освітні та виховні. Наведемо цитату з цієї статті: «Нехай багато чого їй буде невідомо. Вона повинна пишатися тим, що чогось не знає. Не кожен лікар. Не кожен дивиться на язви суспільства. Не кожен повинен ритися у ямах з відходами. Відтак ранній розвиток мислення і волі жінки так само важливо як і для чоловіка. Щоб наповнювати життя людини співчуттям, щоб бути

¹Лихачева Е. О. Материалы для истории женского образования в России. Санкт-Петербург (1856-1880).1901. С.14.

²Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения. Москва. 1985. С. 327 -345.

³Лихачева Е. Материалы для истории женского образования в России.(1086-1856). С.-Петербург. 1899. С. 1

⁴Лихачева Е. О. Материалы для истории женского образования в России. Санкт-Петербург (1856-1880).1901. С.17.

супутницею по життю в боротьбі – їй потрібне мистецтво, самостійна воля – щоб жертвувати, мислення – щоб обирати та мати ясну та світлу ідею про ціль виховання дітей»¹.

Варто зазначити, що Пирогов у період 1858-1862 років займав посаду попечителя Київського учбового округу². Тобто його стаття акцентувала увагу на проблемах освіти в Україні, хоча і прямо він цього не проголошував у своїх статтях.

Пізніше ця стаття була надрукована у «Журналі міністерства народної освіти». Редакція журналу пояснила, що ця стаття задовольняє потреби міністерського журналу, бо стаття популяризує серед суспільства моральні цінності щодо адекватного виховання³.

Ці всі кроки спричинили більш глибокі дискусії та трансформації освітньої ініціативи. Так у 1856 році голова Миколаївського сирітського притулку О.О. Чуміков передав імператриці Марії Олександрівні, яка була противницею інститутської освіти, записку с пропозиціями щодо створення закладів середньої освіти. Таку ж записку він передав і міністру народної освіти, у якій представив проект гімназій, спираючись на досвід німецьких закладів. За його думкою такі заклади у російській імперії:

- повинні готувати дівчат до реального життя;
- заклади утримуються за кошти приватних пожертв та державної казни;
- керувати повинна людина, яка обрана радою цього закладу та утверджена губернатором;

¹Там само. С.19.

²Білявська О. С. Діяльність закладів середньої освіти Києва на тлі соціально-політичних і культурних процесів другої половини XIX ст. Сторінки історії: збірник наукових праць. Вип. 33. 2012. С.55.

³Лихачева Е. О. Материалы для истории женского образования в России. Санкт-Петербург (1856-1880).1901. С.20

- директор закладу має право самостійно розпоряджатися зібраними коштами, утверджувати кількість безоплатних місць для найбільш бідних дівчат, визначати навчальні предмети;
- шестирічний курс навчання, де програма перших чотирьох років має відповідати програмі уїзного училища;
- на двох останніх курсах до програми варто додати предмети, які необхідні у реальному житті: хімія, технології, домашнє та сільське господарство;
- всі інші додаткові предмети, наприклад як спів, музика чи танці повинні сплачуватися окремо;
- при училищах можна відкривати пансіонати незалежні від директора училища¹.

Це є яскравим підтвердженням того, що громадська дискусія дійшла до владних кабінетів і вже почали обговорювати реальні варіанти реалізації, тобто шукати компроміс між необхідністю і фінансовими можливостями держави та попечителів.

У 1857 році міська спільнота Полтави з ініціативою щодо створення жіночого училища, яке згодом буде іменуватися гімназіями, за рахунок місцевих коштів. Купці позитивно віднеслися до цієї ініціативи, але дворянство виразило свій протест. А вести уроки згодилися вчителі з чоловічих гімназій безкоштовно протягом шести років з моменту відкриття.

Було зроблено устав, навчальну програму, до якої було включено педагогіку, гігієну, закони та домоводство. А також була строга заборона на покарання і будь які нагороди. Важливою ініціативою, яка була прогресивною, стало введення підготовчого класу, де дівчат навчали основам грамоти.

¹Лихачева Е. О. Материалы для истории женского образования в России. Санкт-Петербург (1856-1880).1901. С.21.

Однак, ця ініціатива гальмувалася на місцевому рівні заможними верствами населення та міністерством. І лише через три роки після цього, у 1860 році заклад нарешті відкрився¹.

У травні 1860 року у Російській імперії було затверджено «Положення про жіночі училища»². Цей документ став певним експериментальним проектом, бо був затверджений всього на три роки. У ньому зазначалося, що жіночі заклади освіти залишаються приватними. Метою експерименту стали:

- донесення до суспільства важливості цих закладів, та спонукання заможних людей їх фінансувати;
- вирішення питань педагогічного та виховного характеру³.

Спираючись на вищесказане, можна сказати, що тогочасна влада відчувала необхідність масової жіночої освіти, але не мала достатньо грошей, щоб фінансувати ці заклади. Тому вони хотіли «перекласти відповідальність» на заможні верстви населення через включення їхніх представників до опікунських рад цих навчальних закладів. Але за цей час суспільство не зрозуміло цінності цієї ініціативи, а тому ці «Положення про жіночі училища» потребували перегляду.

Незважаючи на різнопланові труднощі у 1859-1860 роках були відкриті жіночі гімназії у Полтаві, Катеринославі, Харкові, Херсоні, Сумах та Києві. У Києві нововідкрита гімназія мала статус «всестанової»⁴.

На початку розділу ми зазначали, що у сфері освіти була певна дуальність, через те, що навчальні заклади підпорядковувалися різним відомствам. Після 1858 року це явище стало більш помітним. Розглянемо в чому полягали їхні відмінності. Навчальні заклади для жінок були розподілені

¹ Днепров Э.Д., Усачева Р.Ф. Среднее женское образование в России. Москва. 2009. С. 124-125.

² Женские гимназии и прогимназии Министерства народного просвещения: 1858-1905. Санкт-Петербург. 1905. С. 9.

³ Там само. С.9.

⁴ Смоляр Л. Минуте заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX - поч. XX ст. Одеса. 1998. С.77- 82.

між різними відомствами, в залежності від їхнього фінансування та організації: одні заклади підпорядковувалися Міністерству освіти, інші Відомству установ імператриці Марії. Повсякчас виникає плутаниця в назвах та типах жіночих гімназій¹.

У рамках нашого дослідження це не є визначною характеристикою. Важливо наголосити на інтересах політичного і соціального характеру: міністерські заклади відкривалися у містах з найвищою політичною активністю, а «маріїнські» на окраїнах імперії, щоб не допустити зростання національних рухів².

Окреслимо головні відмінності між ними:

- тривалість навчання у «маріїнських» гімназіях була довшою на один рік;
- не було поділу на обов'язкові та необов'язкові предмети;
- випускниці «маріїнських» гімназій мали право бути домашньою вчителькою, а при закінченні додаткового педагогічного року могли стати домашньою наставницею. Таких можливостей випускниці урядових гімназій не мали;
- відмінності у фінансуванні;
- відмінності у системі управління та педагогічному колективі³.

Гімназія, що відкрилася у Києві у 1860 році, була першою у Російській імперії жіночої відкритою гімназією для всіх верств населення без винятку. Гімназія отримала назву Києво-Фундеклейської. Свою назву гімназія отримала на честь губернатора Києва І. Фундеклея, який подарував своє приватне приміщення для потреб гімназії. Окрім цього він з власних коштів забезпечував діяльність закладу, жертвуючи кожного року по 1200 рублів на

¹Тронько Т. Діяльність в Україні жіночих гімназій відомства установ імператриці Марії(друга половина XIX століття). Сіверський літопис. 2014. С.290.

²Днепров Э.Д., Усачева Р.Ф. Среднее женское образование в России. Москва. 2009. С. 131.

³Тронько Т. Діяльність в Україні жіночих гімназій відомства установ імператриці Марії(друга половина XIX століття). Сіверський літопис. 2014. С.291-292.

її утримання. Також ця гімназія мала філіали на Подолі, які згодом стали окремими навчальними закладами для жінок¹.

Такі навчальні заклади для жінок бідних верств населення стали чи на єдиною можливістю отримати хоча б мінімальну освіту. Тому що, на відмінну від світських закладів для заможних родин, де дівчинка проживала увесь час навчання на території навчального періоду, у гімназії дівчинка приходила на кілька годин. Це дозволяло їй поєднувати як домашні справи, виховання молодших братів і сестер та навчатися і отримувати хоча б базові знання.

Незважаючи на новаторський характер цих навчальних закладів для жінок, бюрократизм та державне регулювання зверху гальмували розвиток закладів на території України.

Так, ці заклади не були автономними, а підпорядковувалися імператриці Марії Олександрівні, тому вони мали статус «маріїнських». Управління здійснювалося з Санкт-Петербурга з Відомства установ імператриці під керівництвом принца Петра Ольденбургського². Така система управління була спрямована на русифікацію населення та нав'язування загальноімперських цінностей, а не власне національних – українських.

Окрім цього, відкриття цієї гімназії у Києві показало поступовий процес «дозрівання» лібералізації суспільства. Поширеними були такі ідеї про те, що реформа освіти, яка допустила до жіночих гімназій дітей всіх станів, зустріла байдужість з боку дворянства; було чути голосні промови, що діти ремісників будуть негативно впливати на дітей, які вихованні з дотриманням традицій і цінностей дворянства³.

Наведене твердження ще раз підтверджує, що тогочасне суспільство було сильно сегментоване не тільки за рівнем життя, а й за цінностями та

¹Білявська О. С. Діяльність закладів середньої освіти Києва на тлі соціально-політичних і культурних процесів другої половини XIX ст. Сторінки історії: збірник наукових праць. Вип. 33. 2012. С. 55.

²Там само. С. 55-56.

³ Александровский Г.В. Историческая записка о состоянии Киево-Фунуклеевской женской гимназии в течение первого пятидесятилетия ее существования. 1860 – 1910. Киев.1910. С.11.

мораллю. Дворянство зверхньо ставилося до лібералізації та демократизації, та саботувало певне зрівняння у правах.

Хоча більшість заможного населення була таких поглядів, була і прогресивна частина, яка своїм прикладом намагалася спонукати інших до процесу лібералізації освітнього процесу. Наприклад, князь І. Васильчиков віддав свою доньку до Фундеклеївської гімназії, хоча мав права та кошти віддати її до Інституту шляхетних дівиць. Окрім цього він вимагав до своєї доньки такого ж відношення як і до інших учениць. Крім цього родина генерал-губернатора, князя Васильчикова відвідувала гімназійні заклади, запрошували учениць до себе додому¹.

У 1866 році було затверджено рішення про відкриття Житомирської та Кам'янець-Подільської гімназій. У гімназіях повинно було навчатися по 210 учениць у кожній. Важливо те, що на відмінну від інших гімназій, уряд виділив кошти на відкриття та щорічне утримання цих закладів. Таким чином відкриття цих гімназій завершило процес відкриття закладів для жінок у губернських містах для виховання «у душі російської народності»².

У 1866 році Міністром освіти став граф Д.А. Толстой, який після ревізії навчальних закладів для жінок звернувся до Імператора з доповіддю. З цієї доповіді важливими є наступні пункти:

- держава повинна взяти на себе відповідальність за фінансування закладів освіти, тобто розділи фінансування з добровільними внесками від попечителів цих закладів;
- занепад освіти для жінок негативно вплине на загальнодержавний процес освіти населення;
- держава повинна опікуватися жіночими закладами у такій же мірі як опікується закладами освіти для чоловіків;

¹Горба Г. Жіноча освіта по-українськи у 19 ст. Студентський вісник: мефістофельська проекція. 2012. Вип.30. С.201.

²Лихачева Е. Материалы для истории женского образования в России.(1086-1856). С.-Петербург. 1899. С. 94-95.

- жінка може виховати добропорядного громадянина держави лише тоді, коли має освіту відповідну вимогам сучасності, і яка прищеплює правильні цінності;
- управління навчальними закладами повинно здійснюватися державними органами, а не опікунськими радами¹.

Тому вже в 1860-ті роки почали більш масово відкриватися навчальні заклади для жінок у Російській імперії не тільки у центральній частині, а й на території України, яка була у її складі. Так у період 1863 – 1878 років відкрилися жіночі гімназії у таких містах як Керч, Одеса, Лубки, Чернігів та Ромни².

У 1870 році було розпочато нову хвилю реформування системи жіночих училищ, тому було прийнято «Положення про жіночі гімназії і прогімназії Міністерства Народної Освіти». Цей документ був основним у сфері жіночої середньої освіти до 1917 року.

Варто зазначити, що дія цього документу розповсюджувалася на такі губернії як Харківська, Одеська, Чернігівська, Полтавська.

Головними нововведеннями стали:

- жіночі училища перейменовувалися в жіночі гімназії та прогімназії;
- ці заклади були відкритими та безстановими для всіх жінок;
- зменшення кількості навчальних дисциплін;
- більш практичний характер викладання дисциплін, щоб випускниця відразу могла влаштуватися на роботу;
- час навчання зростав з шести років до семи у гімназіях, та в прогімназіях становив не менше трьох років³.

¹Женския гимназии и прогимназии Министерства народного просвещения: 1858-1905. издание Департамента народного просвещения. Санкт-Петербург. 1905. С. 13-14.

²Суковатая В. Женское образование в Украине XIX века: гендерная история. Высшее образование в России. 2007. № 11. С. 153.

³Женския гимназии и прогимназии Министерства народного просвещения: 1858-1905. издание Департамента народного просвещения. Санкт-Петербург. 1905. С. 15-16.

Окрім позитивних зрушень, цей документ регулював і систему управління, коли гімназію очолювали люди, які були затверджені міністерством народної освіти. Це дозволяло контролювати діяльність учнів як у стінах навчального закладу, так і поза його межами. Було заборонено створювати гуртки, організації самоврядування тощо¹.

Тобто влада намагалася не допустити розповсюдження революційних та антиімперських настроїв та ідей серед молоді, яка ставала дедалі прогресивною та демократичною.

Представники влади розуміли, що отримання освіти було єдиним шансом влаштувати своє життя жінкам із бідних родин. Тому при жіночих гімназіях почали відкривати педагогічні класи, тобто додатковий восьмий рік навчання. Проходження цього року навчання давало право стати домашнім вчителем та наставником, а закінчення семи років навчання давало право стати вчителем у народних училищах.

Таким чином у другій половині XIX століття на території Російської імперії збільшувалась кількість закладів середньої освіти для жінок. Звернемося до статистичних даних, щоб зрозуміти яка частка закладів була відкрита власне на території України.

Дослідник Н. Слюсаренко наводить статистичні дані щодо динаміки розповсюдження жіночої освіти власне в українських округах Російської імперії². Він порівняв кількість жіночих гімназій у 1881 році та у 1894 році у трьох округах з загальною кількістю у імперії:

- Харківський округ: 1881 рік – 14, а 1894 – 17;
- Київський округ: 1881 рік – 9, а 1894 – 15;
- Одеський округ: 1881 рік – 15, а 1894 – 20;

¹Ийслуу А. Е. Жіноча гімназійна освіта у Києві наприкінці XIX – на початку XX століття (за документами Державного архіву м. Києва). Огляди джерел та документальні нариси. 2017. С. 185.

² Слюсаренко, Н. В. Становлення та розвиток трудової підготовки дівчат у школах України кінця XIX – XX століття: монографія. Друге вид. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2016. С. 12-13.

- Російська імперія: 1881 рік – 100, а 1894 – 161.

З наведених даних можна зробити висновок, що незважаючи на бюрократизм, спротив заможних верств населення середня освіта розвивалася, і третина цих закладів була саме на території України.

Варто зазначити, що у Російській імперії слідкували за розвитком освітніх закладів для жінок у Західній Європі. Тому уряд взяв на себе хоч і меншу, у порівнянні з громадськими пожертвами, частину фінансування жіночих навчальних закладів.

Окрім цього розглянемо статистичні дані станом на 1914 рік, де вказано яка кількість гімназій Відомства установ імператриці Марії та гімназій Міністерства народної освіти було в навчальних округах. В нас є статистичні дані лише по трьох навчальних округах на території України:

- Харківський – 127 гімназій, з них 125 були підпорядковані Міністерству народної освіти;
- Одеський – 111 гімназій і всі підпорядковані міністерству;
- Київський – 104 гімназії, з них 100 підпорядковані міністерству¹.

Українська дослідниця Л. Смоляр зазначає, що на противагу західноєвропейським навчальним жіночим закладам у яких навчання мало релігійну спрямованість, заклади України були світського типу, а саме інститути благородних дівичь, жіночі гімназії, жіночі прогімназії, приватні жіночі училища 1-го та 2-го розрядів, приватні жіночі прогімназії, єпархіальні жіночі училища².

Таким чином можна сказати, що соціокультурний та політичний контекст розвитку жіночої середньої освіти на теренах Російської імперії проходив поступово і стискався з неприйняттям суспільством цих

¹Днепров Э.Д., Усачева Р.Ф. Среднее женское образование в России. Москва. 2009. С. 259.

²Смоляр Л. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX - поч. XX ст. Одеса. 1998. С.77- 82.

реформаторських ідей. Це не прийняття було пов'язано зі становим та майновим поділом населення, бюрократизмом, стереотипним мисленням, де роль жінки полягала лише у вихованні дітей та господарюванні вдома. Окрім цього брак коштів та намагання перекласти фінансове питання на дворянство змушувало заможне населення саботувати процес реформування жіночої освіти.

Але незважаючи на все це, процес розширення мережі середніх жіночих навчальних закладів, і про це свідчать статистичні дані. Можна сказати, що основними результатами цього стали перегляд ролі жінки у суспільстві, поповнення ринку праці більш кваліфікованими кадрами, демократизація життя, русифікація та насаджування імперських ідей, щоб уникнути революційних настроїв.

Розвиток жіночої середньої освіти на території України, що входила до складу Австро-Угорщини мала свої особливості та відмінності від освітніх процесів, що проходили у Російській імперії у той же період.

Більша частина українських земель була у складі Російської імперії, а менша була під впливом польської та австро-угорської політики. Кожна з цих держав намагалася асимілювати українців та переформатувати їхню ідентичність. Але у західній частині українці мали статус національної меншини та піддавалися подвійному денаціональному тиску, бо насаджувалися як польські так німецькомовні ідеали та цінності¹.

У першій половині XIX століття «жіноче питання» було на паузі, особливо на українських землях, що входили до складу імперії. Активізація процесів відбулася у 1848-1849 роках, що пов'язано з «весною народів». Революціонери проголошували рівність народів, але не рівність їх прав.

¹Савшак Т.М. Історико-культурні обставини розвитку методики навчання історії в Галичині у другій половині XIX ст. – першій третині XX ст. Наука и современность. 2013. С.140.

Особливо це відчувалося на українських землях, де українці становили більшість, хоча вважалися меншиною¹.

В цілому розвиток освіти на цих територіях був повільнішим, аніж на територіях, що входили до складу Російської імперії. Але після відміни кріпосного права у 1848 році освітні процеси дещо активізувалися на державному рівні.

На Закарпатті, що входило до складу Австро-Угорщини, реформування системи освіти розпочалося у другій половині XIX століття. Так спочатку була початкова школа, яка поділялася на елементарні школи, вищі народні школи та горожанські школи. Після закінчення горожанської школи можна було вступити до гімназії на трирічне навчання. Гімназії поділялися на чоловічі та жіночі².

Середня освіта для жінок в Австро-Угорщині була представлена жіночими вчительськими семінаріями. Це аналог жіночим гімназіям, які створювалися у Російській імперії. Офіційно вони не належали до ланки середніх навчальних закладів, але на практиці їх можна класифікувати саме так³.

Ці заклади були платними для жінок, але через короткий термін навчання та гарантоване отримання професії робило їх популярними. В цей час вибір у професіях, а особливо для жінок, був малим, тому професія вчителя була однією з найпопулярніших та затребуваних. Як і у Російській імперії, так і в Австро-Угорській, отримання жінкою середньої освіти давало можливість стати самостійною та фінансово незалежною від чоловіка. Бо тогочасне суспільство на цих територіях також мало стереотипи щодо місця жінки у суспільстві, де її роль визначалась як мати та господиня.

¹Пап С. Історія Закарпаття. Івано-Франківськ: 2003. Т. 3. С. 305.

²Герасимчук В.Л. Особливості освітньої політики Австро-Угорщини на Закарпатті у другій половині XIX століття. Науковий вісник Ужгородського університету. 2016. Вип. 1(38). С. 85.

³Мисак Н. Педагогічна освіта в Галичині наприкінці XIX – початку XX ст.: місце та роль у ній українського населення. Науковий вісник: Гілея. К. 2011. Вип. 51(9). С.22.

Як зазначає дослідник української освіти С. Сірополко, що на Буковині взагалі не було жіночих середніх закладів освіти, тобто гімназій. Лише у 1919 році виникла приватна жіноча гімназія у Чернівцях, але й та була швидко ліквідована¹.

Таким чином, середня освіта для жінок на території, що входила до складу Австро-Угорщини, була на низькому рівні. Більшість жінок не могли вступити до них за декількох причин: мала кількість закладів, недоступність освіти для бідних верств населення.

Окремо варто наголосити на тому, що у більшості навчальних закладів мовою викладання біла угорська, що не влаштовувало українців. Саме на західноукраїнських землях найбільш гостро стояло питання національного характеру, а саме мови спілкування, викладання. Українське населення намагалося відстояти свої права політичного, культурного та освітнього характеру.

Підсумовуючи все вищесказане можна сказати, що становлення середньої жіночої освіти відбувалося повільно та поступово, активізувавшись лише у середині XIX століття. Це пов'язано насамперед з загальною демократизацією суспільного ладу, а саме відміною кріпосного права та підняття «жіночого питання».

Основними проблемами на шляху створення мережі закладів середньої освіти стали:

- відсутність достатнього фінансування;
- станове суспільство, коли заможні верстви не хотіли хоч якогось зрівняння у правах з людьми, які нижчі за соціальним статусом;
- стереотипне мислення, де головна роль віддавалась чоловікам, а роль жінки була визначалася лише роллю матері та господині, на якій трималося господарство;

¹Сірополко С.О. Історія освіти в Україні. Львів. 2001. С.609-611.

- непослідовна державна політика у сфері освіти;
- влада намагалася насадити свої імперські цінності, а заклади освіти могли стати центрами антиімперських та революційних настроїв.

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ЖІНОЧИХ ГІМНАЗІЙ

2.1. Організаційно-навчальна структура гімназій

У цьому розділі ми розглянемо більш детально організаційно – навчальну структуру жіночих гімназій, насамперед, час навчання, кількість навчальних годин, дисципліни, позакласне життя гімназисток. Також звернемо увагу на відмінності та подібні риси навчання у закладах середньої жіночої освіти на територіях, що входили до складу Російської імперії та до складу Австро-Угорщини. Також проаналізуємо відмінності між навчанням і чоловічих та жіночих гімназіях.

У першому розділі ми зазначали, що освіта для жінок мала становий характер, де лише мала частка жіночого населення з заможних родин могла навчатися в закладах вищої освіти. Тому у середині XIX століття питання доступності освіти для доньок небагатих дворян та інших незаможних верств населення стало питанням державної безпеки. Бо загальна доступність освіти – це виховання громадянського суспільства, котре керується загальними нормами та правами, кваліфікований людський капітал, котрий забезпечить виробництва робочою силою.

Тому було прийнято рішення відкривати жіночі гімназії у кожному окрузі Російської імперії, спираючись на індивідуальні потреби та можливості

кожного з цих округів¹. Тобто важливими стали кількість населення, фінансова спроможність та ініціативність заможних верств населення тобто готовність стати попечителями середніх закладів освіти для жінок. Ці фактори є одними з визначальних при характеристиці організаційно-навчальної характеристики жіночих гімназій, бо від цих факторів залежала:

- кількість навчальних закладів для жінок;
- спроможність набору учениць;
- стан навчальних приміщень та учбових матеріалів;
- спроможність фінансувати додаткові необов'язкові предмети;
- можливість наймати на роботу більшу кількість працівників.

У минулому розділі ми зазначали, що широкомасштабна реформа жіночої освіти розпочалася у 1850-х роках. Тоді середні заклади освіти іменувалися училищами, але по своїй суті були гімназіями. Але реформа освіти 1874 року затвердила це перейменування, і тоді дія постанов цієї реформи розповсюдилася на певні учбові округи. Учбовими округами на теренах України, що входили до складу Російської імперії були Харківський, Одеський та Київський округи².

Також ми розглядали, що фінансове утримання таких закладів планувалося поділити між державою, попечителями та платою за навчання. Це питання важливе у контексті організаційної структури гімназій. На нашу думку, ті, хто вносив левову частку коштів той мав найбільший вплив на організаційні внутрішні процеси закладу. Далі у розділі ми проаналізуємо співвідношення учениць різної станової приналежності. Розглянемо статистичні дані розподілу джерел фінансування жіночих гімназій за десятиліттями з 1873 по 1903 роки³.

¹Женские гимназии и прогимназии Министерства народного просвещения: 1858-1905. Санкт-Петербург. 1905. С.5.

² Женские гимназии и прогимназии Министерства народного просвещения: 1858-1905. Санкт-Петербург. 1905. С.15.

³Там само. С.118 -130.

Харківський навчальний округ(Дод.А, рис1.). На графіку ми бачимо, що основними джерелами фінансування були:

- оплата за навчання, яка постійно зростала і становила левову частку всього бюджету жіночої гімназії;
- міські пожертви;
- державне казначейство.

Одеський навчальний округ (Дод А, рис.2). Спираючись на графік бачимо, що основними джерелами фінансування були:

- оплата за навчання;
- міська спільнота;
- державне казначейство.

Київський навчальний округ (Дод.А, рис.3) також фінансувався за подібним принципом.

І такий розподіл зберігався протягом чотирьох досліджуваних десятиліть. Коли відбувалися дискусії стосовно принципів організації та викладання у цих жіночих гімназіях, то рішення приймали з метою забезпечити середньою освітою дівчат з бідних верств населення. Планувалося, що головними джерелами фінансування стануть держава. Міська спільнота і дворянство. Але на практиці тягар впав на плечі батьків та опікунів учениць.

Для детальної характеристики жіночих гімназій, а саме структурно-організаційної складової, на територіях, що входили до складу Російської імперії варто розглянути постанови Міністерства народної освіти, а саме «Положення про жіночі гімназії та прогімназії міністерства народної освіти» від липня 1880 року¹. Тож виділимо головні положення, котрі є визначальними:

¹Родевич. М.В. Сборник действующих постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения. С.-Петербург: тип. д-ра М.А. Хана. 1884. С.3.

- жіночі гімназії та прогімназії підпорядковуються імператриці;
- при гімназії могли відкриватися пансіони для жінок;
- гімназії були під контролем попечителів округів і відкривалися з їхнього дозволу у містах, де були можливості для їхнього фінансування;
- загальний курс навчання тривав 7 років, а для тих, хто планує займатися педагогічною діяльністю було запроваджено додатковий рік навчання, а у деяких випадках два роки;
- начальник губернії був по сумісництву і головним попечителем жіночих гімназій і прогімназій¹.

Ми розглянули першу частину, тобто загальну, цієї постанови, у якій окреслено, на наш погляд, головні відмінності жіночих гімназій від інших типів навчальних закладів. У другій частині під назвою «Управління гімназіями і прогімназіями та особовий склад» варто виділити наступні положення:

- при кожній гімназії повинно бути дві ради: педагогічна, яка займалася питаннями навчання та виховання, та попечительська рада, яка сприяла всебічному розвитку закладів з боку суспільства;
- голову гімназії обирає попечительська рада, а затверджує міністр народної освіти. Головою гімназії могла стати лише та жінка, яка успішно завершила педагогічні курси;
- викладачки у гімназіях, які мали статус домашніх вчительок або наставниці мали право викладати один предмет у перших трьох класах. Але якщо такого статусу не було, то вона ставала вихователькою без права викладання;
- попечительська рада складалася з чоловіків та жінок, яких обиралися представниками верств населення, котрі фінансували цю жіночу

¹Родевич. М.В. Сборник действующих постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения. С.-Петербург: тип. д-ра М.А. Хана. 1884. С.3-9.

гімназію. Усього до попечительської ради входило 12 представників. Обов'язковими представниками до 1880 року були: попечительниця закладу, уїзний представник дворянства, директор гімназії, міський голова, і начальниця закладу¹. А вже з 1880 року головною умовою було дотримання рівної пропорції між чоловіками і жінками, котрі представляли різні верстви населення, що причетні до забезпечення закладу. Голову попечительської ради обирали на три роки з правом переобрання;

- якщо у місті декілька жіночих гімназій, то вони можуть бути під керівництвом однієї попечительської ради, або, навпаки, кожен навчальний заклад мав свою попечительську раду. Наприклад, у Херсоні була одна рада для жіночої гімназії та прогімназії²;
- у попечительської ради були наступні права та обов'язки: обрання попечителя та начальника, збір коштів для гімназії, складання щорічних звітів, контроль над витратами та нарахування заробітних плат, забезпечення допомогою старанних, але бідних учениць, забезпечення порядку у закладі;
- у педагогічної ради були наступні права та обов'язки: зарахування учениць та переведення їх у наступний клас, видання атестатів, звання домашньої вчительки та нагород, обрання секретаря та бібліотекара, управління гімназійною бібліотекою, розгляд учбових планів та затвердження годин, відведених на кожен навчальний предмет;
- рішення педагогічної ради необхідно подавати до попечительської ради. У разі розбіжностей між рішеннями цих двох рад визначальним стає рішення попечителя учбового округу;

¹ Женские гимназии и прогимназии Министерства народного просвещения: 1858-1905. Санкт-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича. 1905. С.9.

² Родевич М.В. Сборник действующих постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения. С.-Петербург: тип. д-ра М.А. Хана. 1884. С.19.

- викладачі жіночої гімназії обираються головою педагогічної ради з числа викладачів чоловічих гімназій, а викладачки із представниць, котрі мають статус домашньої вчительки. Всі кандидатури затверджуються головою учбового округу¹.

Розглядаючи другу частину цього документа можна зробити певні висновки, що жіночі гімназії не були автономними. Незважаючи на те, що у гімназій були попечительська та педагогічна ради, їхні дії підпорядковувалися голові учбового округу, а саме питання фінансового та кадрового характеру. Незважаючи на обмежену автономію, можна сказати, що для середини ХІХ століття допуск жінок до вирішення фінансових та правових питань, виборність керівних посад було прогресивним кроком.

Розглянемо наступний розділ «Навчальна частина» цієї постанови та виокремимо основні його положення, котрі регламентували організацію навчального процесу у жіночих гімназіях. Отже ми виокремили наступні положення:

- навчальні предмети поділяються на обов'язкові та необов'язкові. До обов'язкових відносяться: Закон Божий, російська мова, російська та всесвітня географія, арифметика та геометрія, всесвітня та російська історія, фізика, гігієна, чистописання, рукоділля, гімнастика, якщо у гімназії є можливості. До необов'язкових предметів відносились такі дисципліни як спів, музика, малювання, німецька та французька мови, танці. Варто зазначити, що за вивчення необов'язкових стягувалася додаткова плата, розмір якої визначався попечительською радою;
- окрім загального семирічного курсу навчання, за бажанням, учениці, які претендували на звання домашньої вчительки або наставниці, могли пройти додатковий педагогічний рік навчання;

¹Там само. С. 20-30.

- відмінниці в кінці навчання отримували атестати та золоту або срібну медаль¹.

Узагальнюючи цю частину «Положення про жіночі гімназії та прогімназії міністерства народної освіти» можна зробити висновок, що тогочасні гімназії стали певним прототипом загальноосвітньої середньої школи. Для підтвердження даної думки, приведемо обов'язкові предмети у жіночих прогімназіях, які у певній мірі початковими класами сучасної школи, були Закон Божий, читання та основи граматики, історія та географія з урахуванням розгляду всіх частин світу, арифметика (основні дії над цілими числами та дробами), чистописання, рукоділля, де навчали навичкам необхідним для ведення основних господарських справ².

Мабуть, головною відмінністю між ними є те, що у сучасних школах навчальний предмет «Закон Божий» не є обов'язковим, тобто сучасна освіта більш світська.

Наступним розділом у цьому документі є «Господарська частина та допомога від уряду». На наш погляд це одна з найважливіших частин документу у контексті розгляду організаційно-навчальної характеристики жіночих гімназій другої половини XIX століття. Бо фінансова складова у процесі організації закладу є визначальною і від неї залежить кількість учениць, забезпеченість навчальними матеріалами, якість побутових умов, кількість викладачів та їхнє грошове забезпечення, можливості для дозвілля та додаткових предметів, тощо. Отже основними пунктами цієї частини є:

- всі кошти, що належать гімназії витрачаються на основі затверджених правил. Про всі витрати необхідно звітувати міністру народної освіти та державному контролеру;

¹Родевич. М.В. Сборник действующих постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения. С.-Петербург: тип. д-ра М.А. Хана. 1884. С.30-38.

²Родевич. М.В. Сборник действующих постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения. С.-Петербург: тип. д-ра М.А. Хана. 1884. С.30-41.

- жіночим гімназіям можуть бути нараховані додаткові грошові виплати при певних умовах. Ці виплати можуть бути одноразовими, які видавалися для укомплектування бібліотек, на витрати для навчальних предметів, та на непередбачувані витрати. Окрім одноразових, були і термінові виплати. Вони призначалися вчителям як заробітна плата на останніх чотирьох курсах гімназії та для утримання педагогічного додаткового року навчання, а в деяких гімназіях два роки;

- грошова допомога на рік не повинна була бути аніж дві тисячі рублів, а заробітна плата вчителів у жіночій гімназії не могла бути вищою аніж у вчителів у чоловічих гімназіях¹.

У поясненнях до цього розділу зазначено, що на кожен учбовий округ виділялось 150 тисяч рублів для фінансування жіночих гімназій та прогімназій. Але ці кошти розподілялися нерівномірно між усіма закладами середньої жіночої освіти. Цей розподіл, перш за все, залежав від керівництва учбового округу. Попечительська рада кожної із гімназій повинна була подати прохання та аргументувати чому саме їхньому закладу варто надати додаткову грошову допомогу. Тобто з цієї невеликої ремарки можна зробити висновок, що благоустрій кожної з жіночих гімназій залежав від декількох основних факторів, а саме від:

- 1) якості громадської ініціативи щодо фінансування жіночих гімназій. Бо у кожному місті серед заможних верств населення були різні настрої щодо необхідності забезпечення цих навчальних закладів;
- 2) кількості закладів, чим більше закладів тим вищою буде конкуренція за додаткове фінансування;

¹Родевич. М.В. Сборник действующих постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения. С.-Петербург: тип. д-ра М.А. Хана. 1884. С.39-40.

3) ініціативи голови попечительської ради кожної окремої гімназії. Бо саме голова ради надсилав подання щодо необхідності додаткових коштів.

Наступним положенням цього документа є «Права і переваги жіночих гімназій і прогімназій». Отже головними положенням цього розділу є:

- у гімназії була власна печатка, а поштова відправка документів для гімназії була безкоштовною, якщо вага посилки була менше пуда;
- жіночі гімназії звільнювалися від ряду податків та сплат;
- представники попечительської ради, поки виконують свої обов'язки, мали право носити мундир VI розряду;
- вчителі жіночих гімназій мали право претендувати на пенсію з коштів міністерства народної освіти;
- випускниці, які завершили навчання та пройшли педагогічний курс та отримали атестат з медаллю мали право стати домашньою наставницею, а випускниці без медалі, але з завершеним педагогічним курсом мали право стати домашньою вчителькою. Учениці, які просто завершили навчання мали право стати вчительками у початкових школах та народних училищах¹.

З вищенаведених положень можна сказати, що навчання та робота в таких навчальних закладах була шанованою та підвищувала соціальний статус у суспільстві. Держава зі свого боку сприяла цьому через певні пільги та розпізнавальні знаки.

Цей документ також регламентував вступ до гімназії, ці положення викладені у розділі «Правила іспитів при вступі учениць у жіночі гімназії та прогімназії, перехід з класу до класу, закінчення курсу і відносно інших

¹Родевич. М.В. Сборник действующих постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения. С.-Петербург: тип. д-ра М.А. Хана. 1884. С.41 -52.

навчальних правил». Тож розглянемо цю частину, щоб зрозуміти механізм зарахування та організацію загального навчального процесу.

Вступна кампанія до жіночої гімназії розпочиналася у серпні місяці, але зарахування могло проходити протягом всього року, при умові, що учениця засвоїла навчальну програму певного курсу самостійно. Вступ на перший рік навчання був для дівчат 9-12 років, на другий – від 10 до 13 років, і так далі пропорційно. Окрім цього, за ініціативою та за кошти попечительської ради при гімназії, існував підготовчий курс, куди зараховувалися восьмирічні дівчата. Для зарахування до закладу необхідно було подати такі документи: заяву на ім'я керівника, метричне свідоцтво, довідка про вакцинацію від віспи та успішне складання вступного іспиту. Вступний іспит складався з перевірки навичок: переписування тексту з книги, чотири основних арифметичних дії з числами від 1 до 100, чітке читання російською мовою, та таких питань як знання певних молитов, десяти заповідей та основних церковних свят¹.

Навчальний процес розпочинався 15 серпня, а закінчувався 15 червня. Перед заняттями дівчата повинні були прийти до гімназії за півгодини для проведення молитви. Заняття розпочиналися о 9-й годині ранку, кожен урок тривав годину, а перерви між ними становили десять хвилин, а між третім та четвертим уроками перерва була півгодини для сніданку².

Підсумовуючи даний параграф цієї постанови можна сказати, що сучасні школи та гімназії у певній мірі адаптували правила організації та внутрішнього розпорядку навчального процесу з гімназій середини XIX століття.

Стосовно стану середньої освіти для жінок на теренах України, що входили до складу європейських країн, то він був дещо гіршим і менш розвиненим. Такого терміну як гімназії на західноукраїнських землях не було.

¹Родевич. М.В. Сборник действующих постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения. С.-Петербург: тип. д-ра М.А. Хана. 1884. С.52-54.

²Там само. С. 55-57.

У 1805 році австрійським урядом було запроваджено створення педагогічних курсів для чоловіків строком на три місяці. Але згодом, стало зрозуміло, що до таких курсів треба залучати і жінок.

У 1815 році, на основі цісарського указу, почали відкриватися однорічні педагогічні курси, які мали назву препаранди. Як і у Російській імперії вони забезпечувалися за рахунок благодійних внесків. На Галичині, а саме у Львові, препаранди для жінок з німецькою мовою викладання відкрилися за кошти шкільного фонду при школі вірменських сестер-бенедиктинок, а у Перемишлі та Станятках при школі латинських сестер-бенедиктинок¹. На Буковині окремих курсів для жінок не було, але при чоловічих греко-католицьких препарандах діяли однорічні курси².

Вже у 1891 році почали відкриватися державні жіночі семінарії, бо вважалось, що основна роль жінки у житті – виховання дітей. Так у Львові така семінарія була створена на основі препаранди. Навчання тут тривало три роки. Подібна семінарія у цьому ж році відкрилася і Перемишлі, але з дворічним курсом навчання. Але особливістю було те, що на першому курсі навчалися дівчата «з нуля», які вступали на основі іспиту. На другому курсі ті, які перейшли до семінарії після навчання у препаранді³. У Львові навчання велося двома мовами – українською та польською. Розпорядження міністерства освіти затверджувало наступний перелік предметів: релігія, педагогіка і дидактика, географія, викладава мова, історія та знання конституції держави, арифметика і наука про геометричні форми, історія, фізика, спів, гімнастика, рисунки від руки, жіночі ручні роботи⁴.

¹Нагачевська З. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ. 2007. 166.

² Карбулицький І. Розвій народного шкільництва на Буковині. Руска Рада. 1905. С. 75.

³Маслій Г. Підготовка вчителів у жіночих середніх закладах: західноукраїнський контекст (друга половина XIX – початок XX ст.). Наукові записки: Педагогіка. 2009. №1. С. 82.

⁴Там само. С. 83.

У 1872 році такі курси відкрилися при чоловічому закладі у Чернівцях з німецькою мовою викладання. Українською мовою викладалися лише деякі предмети, а кількість учениць-українок була найменшою¹.

Незважаючи на фрагментарність даних про жіночу середню освіту на західноукраїнських землях, можна сказати, що організаційно-навчальна структура не була автономною. Річний або дворічний курс навчання не міг надати ґрунтовних знань, враховуючи, що вони були відкриті при чоловічих закладах.

Підсумовуючи частину розділу про організаційно-навчальну структуру можна сказати, що середня освіта для жінок на теренах, що входила до складу Російської імперії була більш розвиненою та мала більш складну структуру фінансування, довший період навчання та більшу кількість державних документів, що регулювала їхню діяльність.

Але подібними рисами жіночих гімназій на території Російської імперії та на території Австро-Угорщини стало те, що основним джерелом фінансування були пожертви, а не державні кошти; достатньо широкий спектр навчальних дисциплін з акцентом на релігійний предмет. А кінцевою метою навчання ставало те, що жінка мала стати вчителькою або наставницею, та стати гарною господинею та матір'ю з традиційними сімейними цінностями.

2.2. Навчальні програми жіночих гімназій та специфіка викладання предметів

У цій частині розділу ми проаналізуємо навчальні програми жіночих гімназій спираючись на «Постанову про жіночі гімназії та прогімназії міністерства народної освіти». Для вичерпної характеристики розглянемо частину «Програми та навчальні плани предметів, що викладаються у жіночих

¹Учительські семінарії в Чернівцях. Буковина. 1903. Ч. 120. С. 1–2.

гімназіях». У цьому розділі кожен навчальний предмет коротко описаний, тому доречно виділити головне у такому ж порядку.

Закон Божий. Програма перших п'яти років викладання цього предмету така ж як і у чоловічих гімназіях. На шостому курсі необхідно зробити акцент на біографічних відомостях про православних святих, а особливо на їх жінках. У чоловічих гімназіях цей предмет викладався дві години на тиждень, а у жіночих – 3 години. На сьомому курсі учениці повторюють та закріплюють пройдений матеріал: читають тексти старослов'янською церковною мовою, пояснюють Євангеліє та інші святі тексти. Кількість навчальних годин зменшується до двох на тиждень. Ціллю цього навчального предмету є прищеплення істинно християнських думок і ідеалів.

Російська мова та словесність. Цей навчальний предмет поділяється на два періоди:

- у перші чотири роки вивчається руська граматики;
- в останні три роки вивчається руська словесність.

У перші два роки кількість занять становить 4 години на тиждень, на третьому і всіх інших курсах – 3 години. До кожного навчального року є пояснення теоретичного і практичного характеру. Тобто того, що необхіднозасвоїти на кожному курсі. На 6 та 7 курсах велика увага приділяється класичній російській літературі. Зазначається, що вчителі повинні орієнтуватися на програму цього ж предмету створену для чоловічих гімназій, де є список рекомендованої літератури. Однак, рекомендується до чоловічого списку додати твори Тургенєва, Толстого, Гончарова та Ломоносова. Крім цього до уроків словесності були включені уроки логіки.

Математика. У перші п'ять років навчання кількість уроків – 3 уроки на тиждень, а на шостому та сьомому роках кількість занять збільшується до 4 годин на тиждень.

У перші чотири роки дівчата вивчали арифметику та знайомилися з базовими геометричними поняттями та фігурами. А вже на п'ятому та шостому роках навчання математичні науки поділяються на алгебру та геометрію. Сьомий рік – це повторення матеріалу за всі роки навчання.

Географія. На першому році навчання – короткі відомості про глобус та всі країни, що на ньому знаходяться. На другому – вивчають географію Європи, на четвертому – географію Росії, на п'ятому – країни Азії, Африки, Австралії та Америки. А на сьомому році повторюється географія Росії та Європи, теми доповнюються математичною географією. На тиждень відводилось два заняття у всіх класах. Викладачі у жіночих гімназіях повинні спиратися на навчальну програму для чоловічих гімназій.

Історія. Цей навчальний предмет починався з четвертого класу. На четвертому вивчали історію Стародавньої Греції, Риму та Сходу. На п'ятому – історію Середніх віків та історію Росії до правління Іоанна IV. На шостому – Нова історія до кінця XVIII століття, а історія Росії до смерті імператриці Катерини II. На сьомому році – повторення пройденого матеріалу та Всесвітня історія та історія Росії до 1830 року. До п'ятого року навчання програмою було передбачено два уроки історії на тиждень, а з п'ятого вже три уроки.

Натуральна історія. Так цей курс називається у постанові, але за змістом є сучасною біологією. Викладався цей предмет лише на четвертому і п'ятому курсах, по два уроки на тиждень. При викладанні вчителі повинні спиратися на програму для чоловічих гімназій. На цьому курсі учениці знайомилися з будовою планет та складом землі, класифікацією та будовою рослин, різноманітністю тварин.

Фізика. Викладачі жіночих гімназій повинні спиратися на програму чоловічих гімназій. Уроки були по три рази на тиждень.

Нові іноземні мови. Розповсюдженими мовами для вивчення були німецька та французька мови. Метою їх вивчення була підготовка учениць до

майбутньої роботи гувернанткою у заможних родинах. Тому випускниці повинні були не тільки вміти читати, знати граматичні правила, а й вміти сприймати на слух та розмовляти хоча б однією з цих мов

Цікавим є те, що курс іноземних мов у жіночих гімназіях починався на першому році, і заняття проходили аж п'ять разів. На третьому та четвертому курсах рекомендовано збільшити кількість навчальних годин.

Древні класичні мови. До древніх мов відносились латинська та грецька мови. Тут так само варто керуватися програмою для чоловічих гімназій, але з певними уточненнями:

- латинська мова вивчалася один раз на тиждень натомість в чоловічих гімназіях уроки були два рази;
- грецька мова була двічі на тиждень.

Малювання та чистописання. Програма така сама як і у чоловічих гімназіях.

Педагогіка. На сьомому році навчання викладалася двічі на тиждень. В цих уроках повинні поєднуватися знання з декількох сфер, а саме: дидактики, загальної педагогіки, яка включала в себе: фізичне, розумове, духовне та моральне виховання¹.

Вище ми проаналізували основний семирічний курс навчання у жіночій гімназії. Можна сказати, що розклад доволі щільний та різноманітний. Сучасна середня загальноосвітня школа схожа за своїми принципами на гімназійну освіту XIX століття.

Так як для дівчат з незаможних верств населення навчання у гімназії виступало у ролі соціального ліфту, який дозволяв влаштуватися вчителем до

¹Родевич. М.В. Сборник действующих постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения. С.-Петербург: тип. д-ра М.А. Хана. 1884. С.75-91.

реального училища або гувернанткою та тим самим покращити своє матеріальне становище¹.

Але щоб стати наставницею або вчителькою у гімназії необхідно було мати додаткові знання з педагогіки. Тому було запроваджено додатковий восьмий рік навчання. У документі, який ми розглядаємо для аналізу навчальних програм також є розділ присвячений цьому курсу під назвою «Навчальний план 8-го додаткового класу жіночих гімназій».

Щоб потрапити на восьмий рік навчання додаткові іспити не передбачувалися. Також у документі зазначено, що на педагогічний курс могли вступити і дівчата з інших навчальних закладів, якщо програма того закладу відповідала гімназійній.

Якщо учениця за рік не засвоїла навчальну програму, то її могли залишити на другий повторний рік за рішенням педагогічної ради. Також за порушення дисципліни ученицю могли відрахувати.

На педагогічному курсі викладали такі дисципліни:

- педагогіка;
- дидактика;
- російська мова та старослов'янська церковна мова і словесність;
- історія;
- географія;
- іноземні мови: французька або німецька;
- якщо у гімназії протягом семирічного курсу викладали древні мови, то і на восьмому році цей предмет варто продовжити викладати.

Вивчення предметів складалося з теоретичної та практичної частини. Якщо учениця хоче стати домашньою наставницею, то вона повинна обрати один з предметів, та вивчити його на рівні програми чоловічої гімназії. При

¹Женския гимназии и прогимназии Министерства народного просвещения: 1858-1905. Санкт-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича. 1905. С.16.

вивченні предметів учениці повинні користуватися підручниками, які затверджені міністерством народної освіти.

Також затверджені практичні завдання. По черзі дівчата обирали предмет, і ставали помічницею виховательки в перших трьох класах гімназії. У перше півріччя вони були сторонніми глядачами процесу: дивилися як проходять уроки, конспектували хід уроку. А вже у другому півріччі учениці самостійно готували конспект уроків, які перевіряв учитель, і після всіх виправлень дівчата проводили уроки у перших трьох класах гімназії.

При цьому вона повинна вести свій щоденник, де записувати все, що відбувається на цих практичних заняттях. А потім з цим щоденником повинна звітувати перед педагогічною радою. Колектив ради на основі доповіді учениці та вчителя, який був присутнім на цих пробних уроках виносили рішення щодо успішності практики¹.

Таким чином восьмий рік навчання був більш практичним, аніж теоретичним. Учениці тренувалися бути справжньою вчителькою, розуміти специфіку цих занять, як спілкуватися з дітками, писати конспекти та різноманітні звіти. Сучасна практика у педагогічних закладах освіти проходить за подібними принципами, які були закладені ще у другій половині XIX століття.

В препарандах, закладах середньої освіти на теренах Австро-Угорщини був наступний розклад занять.

Релігія. Цей предмет викладався на кожному з чотирьох років навчання. Так у перші два роки навчання було по два уроки на тиждень, а на третьому та четвертому – по одному уроку.

¹Родевич. М.В. Сборник действующих постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения. С.-Петербург: тип. д-ра М.А. Хана. 1884. С.100-109.

Педагогіка і дидактика. На першому курсі цей предмет не викладався, на другому курсі заняття були тричі на тиждень, на третьому – 5 уроків, а на четвертому вже дев'ять разів на тиждень.

Викладова мова. Цей предмет викладався протягом чотирьох років навчання і був по чотири рази на тиждень.

Географія. Цей предмет також був протягом чотирьох років навчання, але на перших трьох роках навчання він викладався двічі на тиждень, а на останньому курсі лише раз.

Історія і знання конституції держави. Ця дисципліна була по два заняття на тиждень на перших трьох курсах. А на останньому курсі кількість заняття зменшилася у половину.

Арифметика і наука про геометричні форми. На першому курсі було чотири заняття на тиждень, на другому – три, на третьому – двічі на тиждень, а на останньому лише одне заняття.

Історія натуральна. Цей предмет викладався на перших трьох курсах двічі на тиждень, а на останньому курсі лише одне заняття.

Письмо. Цей предмет був лише на першому курсі і викладався один раз на тиждень.

Рисунки від руки. Предмет викладався на кожному навчальному році, але на перших трьох курсах двічі на тиждень, а на останньому було передбачено одне заняття на тиждень.

Спів. Спів був двічі на тиждень на кожному з чотирьох років навчання.

Гімнастика. На першому та другому році навчання заняття були двічі на тиждень, а на третьому та четвертому – один раз на тиждень.

Жіночі ручні роботи. Ці заняття були двічі на тиждень та передбачені на кожному навчальному курсі¹.

Аналізуючи навчальну програму можна сказати, що головними завданнями навчання були підготовка дівчини до роботи вчителькою та виховання вправної господині, бо найбільша кількість годин відведена на уроки «Педагогіки та дидактики» та «Жіночі ручні роботи». Але на наш погляд дещо дивним виглядає те, що на уроки письма відведено лише одну навчальну годину на першому курсі навчання.

Підсумовуючи розділ можна сказати, що навчальні програми як у жіночих гімназіях так і препарандах були схожими. Найбільша різниця полягала у тривалості навчання та мові викладання. У гімназіях з того і іншого боку намагалися асимілювати українців, бо мова викладання була державна, і не враховувалися права національних меншин.

Але через те, що ми не маємо розгорнутих даних щодо навчальних програм у препарандах, які за своєю суттю були гімназіями наші висновки носять узагальнюючий характер.

¹C. K. Seminaryanauczycielskiemęskiej żeńskieKrólestwaGalicjiiW. Ks. Krakowskiegowokresie 1871–1896. 1897. С. 68.

РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ЖІНОЧИХ ГІМНАЗІЙ НА ЗАГАЛЬНИЙ СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР

У цьому розділі ми розглянемо як створення закладів середньої освіти для жінок, їхня трансформація вплинули на соціокультурний простір. У першому розділі ми розглядали у яких умовах розпочалася дискусія щодо перегляду ролі жінки у суспільстві і необхідності розширити категорії населення, які мають право на освіту. Так до середини ХІХ століття лише обмежена кількість жінок з заможних та привілейованих верств населення могли отримати вищу освіту. Але ця частка освічених жінок не могла зробити тектонічні здвиги.

Тому доцільно розглянути як приблизно за п'ятдесят років змінився соціокультурний простір і місце жінки у ньому. Для висвітлення цього питання доречним буде аналіз кількості гімназій та аналіз динаміки їх створення.

Є перелік гімназій по навчальним округам Російської імперії станом на перше квітня 1905 року. Спираючись на хронологічні рамки нашого дослідження це найбільш повний та детальний документ, який показує розвиток середньої жіночої освіти у кількісному вимірі¹.

Для аналізу обрали округи, що знаходилися на території України. Ми розглядаємо власне ті міста, які є українськими, бо, наприклад, в один округ могли входити як українські, російські так і молдавські міста. Так, у Харківському навчальному окрузі жіночі гімназії були у таких містах:

- Охтирка;
- Ізюм;

¹Женския гимназии и прогимназии Министерства народного просвещения: 1858-1905. Санкт-Петербург. 905. С. 61.

- Лебедин;
- Суми;
- Харків, де було 7 жіночих гімназій¹.

У Одеському навчальному окрузі гімназії були у таких містах, як Акерман, Болград, Ізмаїл, Олександрівськ, Катеринославськ (3 гімназії), Луганськ, Маріуполь, Павлоград, Бердянськ, Євпаторія, Керч, Севастополь (2 гімназії), Сімферополь (2 гімназії), Ялта, Александрія, Вознесенськ, Єлисаветград, Миколаїв, Одеса (12 гімназій), Херсон (2 гімназії)².

У Київському навчальному окрузі жіночі гімназії були у наступних містах: Житомир, Луцьк, Рівне, Біла Церква, Київ (5 гімназій), Умань, Черкаси, Вінниця, Немирів, Золотоноша, Кременчуг, Лубни, Переяслав, Полтава (2 гімназії), Прилуки, Глухів, Новгород Сіверський, Ніжин, Стародуб, Чернігів³.

Підсумовуючи офіційну кількість жіночих гімназій станом на 1905 рік, то отримуємо такі дані:

- Харківський навчальний округ – 44 гімназії;
- Одеський навчальний округ – 49 гімназій;
- Київський навчальний округ – 29 гімназій⁴.

Звичайно до загальної кількості включені гімназії, які і не були на власне українських землях. Але більшість з них – це гімназії в українських містах, і ці дані яскраво ілюструють загальну динаміку. Наприклад, у Московському окрузі було 69 гімназій, а на другому місці опинився Одеський округ, а на третьому – Харківський.

Більш детальні дані приведені у таблиці де вказана кількість гімназій за губерніями. Окрім цього цікавим є дані співвідношення кількості середніх

¹Женския гимназии и прогимназии Министерства народного просвещения: 1858-1905. Санкт-Петербург. 1905. С.71.

²Там само. С. 74-77.

³Там само. С. 77-79.

⁴Там само. С. 87.

навчальних закладів для жінок і загальної кількості населення. Наприклад, у Катеринославській губернії було вісім жіночих гімназій та дві прогімназії. За даними перепису населення 1897 року на один такий заклад приходилось 211 тисяч населення¹.

У Київській губернії було вісім гімназій та три прогімназії, а показник співвідношення: один заклад на 324 тисячі населення².

У Полтавській губернії було дев'ять гімназій та дві прогімназії, таким чином один заклад приходився на 253 тисячі³.

У Таврійській губернії один заклад приходився на 97 тисяч населення. У цій губернії станом на 1905 рік було дванадцять гімназій та три прогімназії⁴.

У Харківській губернії один заклад приходився на 138 тисяч населення, а всього було дванадцять гімназій та шість прогімназій. У Херсонській губернії була двадцять одна гімназія та п'ять прогімназій, що становило показник один заклад на 105 тисяч населення. У Чернігівській губернії показник становив аж один заклад на 255 тисяч населення, бо було лише шість гімназій та три прогімназії⁵.

У Волинській губернії також була мала кількість закладів на тисячу населення. Бо функціонувало лише чотири гімназії та одна прогімназія, а показник співвідношення становив – один заклад на 598 тисяч населення⁶.

З наведеної статистики можна зробити певні висновки. А саме, що при створенні навчальних закладів головну роль відігравала не кількість населення та потреба у кваліфікованих та грамотних спеціалістів, а політична воля та

¹Женския гимназии и прогимназии Министерства народного просвещения: 1858-1905. Санкт-Петербург. 1905. С. 89.

²Там само. С. 89.

³Там само. С.90.

⁴Там само. С.91.

⁵Там само. С.92.

⁶Там само. С.88.

ініціатива заможних верств населення, жертви яких були основним джерелом фінансування.

Окрім цього, на нашу думку таке нерівномірне розподілення навчальних закладів пов'язано з рівнем урбанізації губернії в цілому. Чим більше міських жителів тим більше створювали гімназій. А де більшість населення була сільською або проживала у маленьких містечках кількість заможних людей була меншою, тому і бажаючих постійно фінансувати жіночу середню освіту було менше.

Незважаючи на наше припущення, що наведено вище, важливим у контексті дослідження є кількість учеників за роками та динаміка їх збільшення або зменшення. Чіткі дані за кілька десятиліть приведені у збірнику «Жіночі гімназії та прогімназії Міністерства народної освіти»¹ тобто ми можемо проаналізувати цю динаміку на територіях України, що входили до складу Російської імперії (див. Додаток Б.1.).

Спираючись на цей графік можна сказати, що кількість учениць лише збільшувалася у жіночих закладах середньої освіти. Так Одеський навчальний округ був лідером як за кількістю учениць так і за кількістю навчальних закладів. Але хочеться звернути увагу на Київський округ, у якому динаміка відкриття гімназій більш стрімка, ніж у Харківському та Одеському округах.

Незважаючи, що кількість учениць з року в рік лише збільшувалася, але виникла інша проблема. Ці заклади були не безкоштовними. Спочатку плата за навчання становила 10 рублів на рік, але кожен рік вона підвищувалася, що ставало непосильною ношею для родини учениць. Тому кількість учениць, які завершували повний курс навчання була значно меншою, а ніж тих, хто вступив.

¹Женския гимназии и прогимназии Министерства народного просвещения: 1858-1905. Санкт-Петербург. 1905. С. 110-111.

Підняття вартості навчання було не єдиною причиною цього явища. Міністерством народної освіти було зазначено, що у кожному закладі повинна бути певна кількість безоплатних місць, тобто аналог сучасного бюджетного місця. Ці місця призначалися для дівчат з найменш забезпечених родин, але на практиці все було інакше. Щоб отримати безоплатне місце батьки дівчинки або її опікуни повинні були написати заяву з проханням про безкоштовне навчання. Цю заяву розглядала попечительська та педагогічна ради. Зазвичай, на безкоштовне місце потрапляли діти викладачів гімназії та діти купців та дворянства¹.

Статистичних даних по навчальним закладам, що знаходились на території України у рамках дослідження ми не знайшли. Але нам відомі статистичні дані та розподіл за становою приналежністю у петербурзьких жіночих гімназіях за 1878-1881 роки². Можна припустити, що таке співвідношення зберігалось приблизно у всіх навчальних закладах у більшій мірі. Маємо таке станове співвідношення учениць:

- Дворянство – 70%;
- Купці – 14%;
- Духовенство – 8 %;
- Міщани – 7 %;
- Селянство – 1 %³.

Дослідниця Л.Д. Філіпова наводить статистичні дані, які свідчать, що у Російській імперії станом на початок ХХ століття у гімназіях навчалось лише 6% дітей селянства, а дітей чиновників та дворянства аж 56, 4 %⁴. Звичайно, що це загальна статистика по всім гімназіям, а не тільки по жіночим. Але

¹ Васильева Е. А. Помощь нуждающимся ученицам женских гимназий Ведомства учреждений императрицы Марии. Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2010. С.8.

² Двадцатипятилетие С.-Петербургских женских гимназий Ведомства учреждений императрицы Марии: 19 апр. 1858-1883: (Крат. ист. записка). 1883. С. 81.

³ Там само. С.11.

⁴ Филиппова Л.Д. Из истории женского образования в России. Вопросы истории. 1963. № 2. С. 209.

навіть ці дві статистики яскраво ілюструють, що більш аніж за півстоліття, коли розпочалася реформа середньої освіти, заявлені цілі не були досягнуті.

Дослідниця наводить ще одну статистику загальної освіченості жіночого населення у Російській імперії. За даними станом на 1897 рік, коли був проведений перепис населення, відсоток грамотних жінок був на рівні 13,1 %¹.

З наведених даних можна зробити висновок, що незважаючи на те, що коли розпочиналися дискусії щодо важливості відкриття жіночих закладів середньої освіти з метою дати освіту найбільш вразливим верствам населення. Бо лише гарна освіта була єдиною можливістю та соціальним ліфтом для кращого та більш забезпеченого життя. На практиці це не було реалізовано так як планувалося. Бо найбільш незахищені та незаможні дівчата були у меншості. Через те, що оплата за навчання збільшувалася кожного року, а доходи батьків не зростали, тому дівчата з найбільш вразливих верств не завершували повний курс навчання. А можливість отримати бюджетне місце діставалася не тим, хто найбільш цього потребує, а тим, хто мав зв'язки та мав змогу дати хабара. Яскравою ілюстрацією цього твердження є статистичні дані кількості випускниць за десятиліттями².

Звичайно порахувати чітко та достовірно не можливо. Але у рамках дослідження ми використали формулу, яка показує приблизну динаміку. Припустимо, що у кожному класі навчалася однакова кількість учениць, тому загальну кількість учениць з одного навчального округу за 10 років ми розділили на 7. Так ми не враховували восьмий педагогічний рік, бо більшість учениць не вступали на нього через те, що було дорого. Охарактеризуємо формулу на прикладі:

1. У Харківському окрузі станом на 1873 рік навчалася 3843 учениці у всіх жіночих гімназіях.

¹Филлипова Л.Д. Из истории женского образования в России. Вопросы истории. 1963. № 2. С. 210.

²Женския гимназии и прогимназии Министерства народного просвещения: 1858-1905. Санкт-Петербург. 1905. С. 114-117.

2. Станом на 1873 рік було 231 випускниці з усіх гімназій Харківського округу.
3. Ми приймаємо 3843 учениці за 100 % і ділимо на 7, бо припускаємо, що у кожному класі однакова кількість учениць.
4. Отримуємо показник 549 учениць з усіх гімназій округу навчається на одному курсі.
5. Ділимо кількість випускниць (231) на кількість учениць у класі (549) і множимо на 100. Таким чином ми отримуємо 42% від загальної кількості учениць, які навчаються в класі закінчило навчання.

Так ми зробили з кожним десятиліттям та навчальним округом, що знаходився на території України, але був у складі Російської імперії (Дод.Б., рис.2).

Якщо співставити дані з двох графіків, то можна сказати, що загальна кількість учениць зростала доволі швидко. Але кількість випускниць не збільшувалася пропорційно цьому росту. Тобто значна кількість дівчат не отримувала атестат про повне закінчення семирічного курсу.

Також за графіками видно, що навчальні округи розвивалися не рівномірно. В Одеському окрузі з 1873 року кількість учениць була більшою, а Київський округ розвивався найповільніше. Можливо, що це пов'язано перш за все, що у Одеському та Харківському округах була більша кількість міст і вони були приближені до центру імперії. А ось Київський округ був менш густонаселеним. Тому можна вважати, що рівень урбанізації округу також впливав на зміну соціального положення. Бо як ми зазначали вище, що головними спонсорами закладів була міська спільнота, а тому чим більше населення міста тим більш розвиненою могла стати гімназія.

Зазвичай не завершували освіту до кінця діти бідних верств населення. Основними причинами можна назвати:

- плата за навчання кожного року збільшувалася, а доходи родини не встигали збільшувати;
- селянські та міщанські родини були багатодітними, тому отримати середню освіту могли не всі, і якщо ставав вибір між навчанням сина чи доньки, то зазвичай обирали освіту для хлопчика;
- діти змалечку привчалися до господарювання, тому суміщати хатні обов'язки та навчання було нелегко, а в деяких випадках навіть нереально.

Окрім цього важливо враховувати те, що гімназії відкривалися у містах, а не в маленьких містечках та селах. Лише за цим критерієм лєвова частка дівчат не могла навіть спробувати здати вступні іспити. Так як, по-перше, родини на селі були бідніші, аніж в містах, по-друге, витрати на дорогу також були значними, а також варто враховувати, що погодні умови відігравали значну роль. Бо ґрунтові дороги лєвову частку були розбиті, а єдиним транспортом були коні. Ще однією проблемою ставало те, що дівчатам з сіл, які хотіли вступити до закладу середньої освіти повинні були подбати про житло. На той час гуртожитків для дівчат не було, а орендувати житло, як зараз, також було не можливо.

Ще одним важливим аспектом у висвітлення зміни соціального положення жінки є питання взаємин у сімейному житті. Серед публіцистів того часу виникла жвава дискусія стосовно впливу освіти на якість виконання жінкою сімейних обов'язків¹.

Багато противників жіночої освіти вважали, що освіта зробить жінку менш слухняною. Бо в XIX –початку XX століття взаємини у родині були патріархальними².

¹ Из истории женского образования в России XIX века. URL: <https://medn.ru/statyi/zhenskoeobrazovanie.html> (дата звернення: 13.03.2024)

² Давыдова, А. Д. Неравноправное положение женщин в Российской империи // История и археология: материалы III Междунар. науч. конф. Санкт-Петербург: Свое издательство. 2015. С. 1-3. URL: <https://moluch.ru/conf/hist/archive/168/8955/> (дата звернення: 13.03.2024).

У Російській імперії родина була соціальним інститутом, головною ціллю якого було продовження роду та покращення демографічної ситуації. За тогочасним законодавством, жінка повинна завжди підтримувати чоловіка і завжди слідувати за ним, також це все закріплювало її економічну залежність від чоловіка¹.

Навіть якщо родина була достатньо заможною, то щоб потрапити на навчання потрібно було отримати дозвіл від голови родини.

В. Остроградський зазначав, що тогочасна реальність потребує інтелектуальної рівності між чоловіком та жінкою, а цього можна досягти лише через доступність освіти для широкого кола. Бо лєвова частка родин була не актом любові, а була комерційною угодою, бо єдиним шансом для жінки покращити своє положення у суспільстві був шлюб. Він зазначив, що для освіченої жінки «шлюб перестане бути лотереєю, в якій легковажно розігрується щастя та доля майбутніх поколінь»².

Крім цього автор задається питанням «Нерідко чується мова щодо упадку батьківського авторитету та розкладання родини; а в чому ж головна проблема як не освіченість жінки. Чи не послаблює авторитет матері, коли гімназист другого класу переганяє її в знаннях, коли мати не може відповісти на питання десятирічної дитини відносно елементарних явищ? Чи не це руйнує родину, коли духовні прагнення чоловіка не знаходять відповіді в умі жінки? Як же може бути така родина міцною?»³.

Зазначимо, що таке питання почало активно обговорюватися у другій половині ХІХ століття, коли вже діяли жіночі гімназії. Тобто майже за півстоліття суспільство не прийшло одногосно до думки, що роль жінки це не лише виховання дітей та господарювання вдома. Але вже обговорюється не

¹ Иванов С.С. Государство и право России в период сословно-представительной монархии. (Вторая половина XVI в. - первая половина XVII в.). Москва. 1960. С. 32.

² Остроградский А. Н. Энциклопедия семейного воспитания и обучения Семейные отношения и их воспитательное значение. СПб. 1898. С. 52.

³ Из истории женского образования в России XIX века. URL: <https://medn.ru/statyi/zhenskoeobrazovanie.html> (дата звернення: 13.03.2024)

сам факт наявності освіти, а її вплив на духовну складову. Незважаючи на цей кут розгляду, основною роллю жінки залишається родина та виховання дитини. Питання щодо самореалізації та економічної автономності жінки не підіймається.

На зміну соціального положення жінки впливав бурхливий промисловий розвиток, тому виникала необхідність залучати якомога більше жінок до виробництва. Так на жінку окрім господарських справ та виховання дітей ще додалася функція заробляння коштів. Але держава не бачила необхідності вкладатися в освіту для жінок. Гарною ілюстрацією цього твердження є висновок «Призначення жінки – це родина, всякого роду пізнання, і загальноосвітнього, і ремісничого, потрібні їй в родині і для родини»¹.

Але наприкінці XIX століття у Російській імперії розпочалися дискусії щодо необхідності забезпечити жіноче населення не тільки класичною середньою освітою, тобто гімназіями, а й професійною. Тобто жінка повинна мати право отримати не тільки загальну освіту та можливість стати вчителем, наставницею або домашньою вихователькою, а й право обрати свій вид діяльності хоча б серед робітничих та тяжких робіт.

Так в 1879 році відбулося засідання Постійної комісії по технічній освіті на якому обговорювалися можливості для професійної реалізації жінки. Таке засідання свідчило, що дискусії щодо соціального положення жінки перейшли і в економічну площину. Це все стало можливим завдяки тому, що середня освіта для жінок почала ставати не елітарним, а більш доступним явищем.

Так на засіданні звучали тези «Якщо для жінки будь-якого соціального положення (дівиць, заміжніх, вдов) відкриється можливість завдяки недовгого і недорогого навчання, вивчити ремесло або професію, то застосовуючи його вдома або у промисловому закладі, вони збережуть для

¹Косетченкова Е.А. Эволюция женского профессионального образования в официальной образовательной системе страны (конец XIX - начало XX веков) // *Via in tempore. История. Политология.* 2011. №19 (114). С.159.

себе і своїх родин(а значить і для держави) значні суми грошей. За цієї ж причини, позбавлять жінку малозабезпеченого стану від вимушеного безділля»¹.

Але водночас розпочалася дискусія, що класичні гімназії з семирічним терміном навчання дуже дорогі, тому потрібно скорочувати їх кількість і термін навчання. Висловлювалися такі думки:

- для дівчат з бідних станів варто відкривати училища з елементарним курсом навчання, спираючись на їх потреби;
- такі заклади допоможуть жінці не відриватися від звичайного способу життя;
- збільшення кількості жіночих гімназій є не бажаним процесом;
- найбільш поширеним типом освітнього закладу повинні стати дешеві школи професійної освіти;
- уряду варто впроваджувати елементарні жіночі училища, а інколи просто школи або курси, які не потребують ні вищої, ні середньої освіти².

Наприкінці XIX століття у Російській імперії розпочався період контрреформ у жіночій освіті. А саме зменшення кількості гімназій з семирічним курсом навчання, натомість розпочалося впровадження менш тривалих курсів та училищ.

Це все мало сильний вплив на соціальне положення жінки у суспільстві. З одного боку освіта стала:

- доступною для широкого кола жінок;
- жінка отримувала певну економічну самостійність;
- дещо зменшилася залежність від чоловіка;

¹Корольков Н.М. Краткий обзор деятельности Постоянной Комиссии по техническому образованию (IX отдела Императорского Русского Технического Общества). СПб. 1912. С. 78.

²Косетченкова Е.А. Эволюция женского профессионального образования в официальной образовательной системе страны (конец XIX - начало XX веков) // *Via in tempore. История. Политология.* 2011. №19 (114). С.160.

- жінка отримала можливість професійної реалізації.

Але окрім цього можна назвати і негативні риси:

- якість освіти знизилась у кілька разів, бо недовгі курси ніяким чином не могли замінити семирічну гімназійну освіту;
- більшість дівчат вступали спочатку до початкової школи, а потім до професійних училищ, тобто вони отримували лише базові навички письма, читання та арифметики;
- зменшення педагогічних кадрів.

Стосовно останнього пункту, то поясними, за графіками кількість учениць збільшилася, але треба враховувати і те, що збільшилась і густота населення цих навчальних округів.

Так, після таких курсів професійної освіти жінки йшли працювати на заводи, де оплата їхньої праці була на 30 % нижче аніж у чоловіків¹. Крім того не було законодавчої бази, яка б регулювала трудові відносини жінки і підприємства, яка б враховувала особливості жінки: материнство, меншу витривалість.

Ці дані свідчать, що освіта не сильно покращила соціальне положення жінки у Російській імперії. Окрім цього, варто пам'ятати, що після відміни кріпосного права у 1861 році відбулася масова міграція сільських жителів до міст, і більшість влаштувалися на важкі роботи без освіти. Ті жінки, що залишилися на селі також не мали можливостей отримувати навіть таку професійну освіту.

Статистичні дані свідчать, що жителі більш аніж 500 населених пунктів та прилеглих сільських районів були позбавлені будь-якої можливості надавати освіту своїм дітям біля свого дому². Це загальні дані по всій

¹Косетченкова Елена Анатольевна Государственные преобразования системы женского профессионального образования в конце XIX - начале XX в // Вестник ТГУ. 2008. №8. С.200.

² Куломзин А.Н. Опытный подсчет современного состояния нашего народного образования. СПб. 1914. С. 20.

Російській імперії, але можна вважати, що така ситуація була характерною і для українських територій. Як ми зазначали вище, що у багатодітних родинах зазвичай на навчання відправляли хлопчиків, а не дівчат. Тому буде вірним стверджувати, що лєвова частка дітей, що не мали доступу до освіти були дівчатками.

Станом на 1895 рік на заводах працювало лише 8% освічених та кваліфікованих жінок, а відсоток кваліфікованих чоловіків становив 70,6%¹.

Це все пов'язано з тим, що відчувалася гостра недостача педагогічних кадрів, які б зробили освіту більш доступною. Передусім це пов'язано з тим, що:

- більшість педагогів були чоловіками;
- швидко зросла потреба у педагогічних кадрах;
- недостатня кількість жіночих гімназій, де навчалися майбутні наставниці та вчительки;
- висока вартість навчання у жіночих гімназіях не дозволяла багатьом дівчатам завершити восьмирічний термін навчання та отримати право викладати в педагогічних закладах.

Попечитель Одеського округу Арцимович вважав, що «жінка має більше здібностей до початкової народної освіти...і тому треба намагатися передати народні училища до рук жінок»². Статистика підтверджує, що за тридцять років реформи освіти кількість жінок у педагогічній сфері зросла, хоча і залишалася недостатньою. У 1880 році серед сільських вчителів частка жінок становила 20 %, то вже у 1911 році частка була на рівні 58, 8 % від загальної кількості вчителів у народних училищ³.

¹Богданов И.М. Грамотность и образование в дореволюционной России и в СССР. М. 1964. С. 46.

²Косетченкова Елена Анатольевна Государственные преобразования системы женского профессионального образования в конце XIX - начале XX в // Вестник ТГУ. 2008. №8. С.201.

³Усачева Р. Ф. Реформа женской школы в России (1860-е гг.). М. 1996. С. 41.

Варто зазначити, що з плином часу змінювалися і побажання жінок. Так у середині XIX століття єдиною професією для жінки після закінчення закладу середньої освіти була вчителька або вихователька. Але з розвитком промисловості і соціальної сфери жінки почали обрати інші професії, які можна отримати у закладах середньої освіти. Так жінки намагалися вступити на курси юриспруденції чи медицини, та отримати професію фельдшера¹.

Таким чином, підсумовуючи розділ присвячений впливу розвитку середньої освіти на соціальне положення жінок можна виділити наступні положення:

- питання про доступність освіти для жінок актуалізувало «жіноче питання» як у Російській імперії так і в Австро-Угорщині;
- соціокультурний простір змінювався дуже повільно, бо стереотипне мислення щодо ролі жінки у суспільстві гальмувало розвиток освітніх ініціатив. Вважалося, що жінка повинна займатися домогосподарством та виховання дітей;
- такі стереотипи, що були закріплені на законодавчому рівні заважали жінці отримати професію та гідні умови праці та оплату не меншу аніж у чоловіків;
- лише під кінець XIX століття бурхливий розвиток промисловості та велика потреба у кадрах змусили уряди держав переглянути свою політику щодо жіночої освіти, а тому список професій та закладів розширився з метою залучення більшої кількості робітників на виробництва;
- так жінки отримали більше можливостей для професійної реалізації, а саме отримати не лише педагогічну освіту, а й робітничу, медичну та юридичну;

¹Косетченкова Елена Анатольевна Государственные преобразования системы женского профессионального образования в конце XIX - начале XX в // Вестник ТГУ. 2008. №8. С.203.

- розширення можливостей дещо зменшило залежність жінки від чоловіка у матеріальному плані;
- розширення закладів середньої освіти для жінок зменшило якість навчання. Так семирічні гімназії залишились, але кількість випускниць не була достатньою щоб покрити потреби у педагогічній сфері.

Таким чином, розвиток жіночих гімназій позитивно вплинув на положення жінки у суспільстві, але ці зміни були занадто повільними та стискалися з великою кількістю перешкод, а саме стереотипним патріархальним мисленням, недостатньою кількістю фінансування, жінки з сільської місцевості мали дуже мало можливостей отримати освіти у гімназії через свою бідність та віддаленість від закладів, а також неефективна законодавча база, яка чинила перешкоди на шляху покращення соціального положення жінки у суспільстві.

ВИСНОВКИ

Створення жіночих гімназій в Україні у період від ХІХ до початку ХХ століття було значущим кроком у розвитку освіти та жіночого руху в країні. Ці установи відігравали важливу роль у підготовці молодих жінок до активної участі в суспільному житті, забезпечуючи їм доступ до вищої освіти та професійного розвитку.

На основі проведеного аналізу можна зробити кілька висновків:

-створення жіночних гімназій було відповіддю на потреби суспільства в розвитку освіти для жінок. В умовах соціокультурного контексту того часу важливою була ідея забезпечення рівних можливостей для чоловіків і жінок у сфері освіти.

-жіночні гімназії сприяли формуванню нового типу жіночої ідентичності та змінювали стереотипні уявлення про роль жінок у суспільстві.** Вони допомагали зберегти і розширити кругозір, розвивати творчі здібності та самовизначення.

Важливою складовою процесу створення жіночних гімназій була підтримка активних громадських діячів та освітян, які вірили у потенціал жінок і важливість їх освіти. Їхні зусилля спрямовувалися на розширення можливостей для навчання та підвищення рівня освіти серед жінок.

Незважаючи на досягнуті успіхи, становлення та розвиток жіночних гімназій стикалися з різними викликами і перешкодами, зокрема, соціальними та політичними обставинами епохи. Однак вони продовжували виконувати свою місію у формуванні освіченої та активної жіночої громадянської підтримки.

Уроки, які можна вивчити з історії створення жіночних гімназій, важливі і сьогодні, оскільки вони нагадують нам про необхідність постійної боротьби за рівність і доступ до освіти для всіх членів суспільства.

Жіночі гімназії виявилися ефективним інструментом для розвитку жіночого самоусвідомлення та самовираження. Широкий спектр предметів, які вивчалися у цих установах, дозволяв дівчатам розкрити свій потенціал у різних сферах знань та діяльності.

Створення жіночних гімназій сприяло формуванню мережі освітніх установ, спеціалізованих на підготовці жінок. Це відкрило нові можливості для дівчат у здобутті якісної освіти та професійного зростання.

Участь жінок у роботі та адмініструванні жіночих гімназій сприяла розвитку лідерських якостей серед жіночої аудиторії. Це сприяло підготовці майбутніх лідерів у різних сферах життя.

Завдяки жіночим гімназіям зростала кількість освічених жінок у суспільстві, що вплинуло на розвиток культури, науки та громадського життя в Україні. Їхні досягнення сприяли розширенню можливостей для жінок у сферах, які раніше були недоступними.

Жіночі гімназії стали символом боротьби за рівні права та можливості жінок у суспільстві. Їхнє існування відображало визнання важливості освіти для розвитку особистості та підтримки рівних можливостей для всіх.

В цілому, створення жіночих гімназій в Україні відображало дух епохи та відданість ідеї рівних прав та можливостей для всіх громадян. Ці установи залишили незабутній слід в історії освіти та сприяли підвищенню рівня культури та освіченості українського суспільства.

Створення жіночих гімназій в Україні від XIX до початку XX століття відіграло визначну роль у розвитку освіти та жіночого руху в країні. Ці установи забезпечували жінкам доступ до вищої освіти та сприяли їхньому професійному зростанню. Жіночі гімназії стали символом боротьби за рівні права та можливості жінок у суспільстві. Вони допомагали змінити стереотипні уявлення про роль жінок та сприяли формуванню нового типу жіночої ідентичності. Жіночі гімназії відігравали ключову роль у формуванні нової жіночої ідентичності та сприяли зміні стереотипних уявлень про роль жінок у суспільстві. Завдяки навчанню у таких установах, дівчата отримували не лише академічні знання, але й виховувалися у дусі самосвідомості, впевненості в собі та своїх здібностях. Гімназії сприяли розвитку особистості кожної учениці, надавали можливості для самовираження та самореалізації. Вони стимулювали дівчат розвивати свої інтереси, активно досліджувати нові області знань і займатися творчою діяльністю. Окрім того, жіночі гімназії

служили центрами обміну ідеями та підтримки для молодих жінок, які прагнули пройти шлях освіти та самореалізації. Вони створювали сприятливе середовище для формування сильних дружб, розвитку колективного духу та взаємодопомоги.

Таким чином, значення жіночих гімназій полягало не лише в забезпеченні жінок вищою освітою, а й у тому, що вони виступали як важливі центри перетворення суспільного уявлення про жіночу роль та статус. Вони були майданчиком, де формувалася нова свідомість і самосвідомість жінок, які відчували себе рівними учасницями суспільного життя та боротьби за свої права та свободу. Створення жіночих гімназій було можливим завдяки підтримці активних громадських діячів та освітян, які вірили у потенціал жінок і важливість їх освіти. Вони працювали над розширенням можливостей для навчання та підвищення рівня освіти серед жінок. Створення жіночих гімназій відіграло ключову роль у формуванні освіченої та активної жіночої громадянської підтримки. Їхнє існування сприяло підвищенню рівня культури та освіченості українського суспільства.

Створення жіночих гімназій мало значний вплив на українське суспільство не лише через підвищення рівня культури та освіченості, але й через розвиток громадянської активності серед жінок. Жіночі гімназії створювали умови для формування активних та освічених громадян, які були готові брати участь у суспільному житті та розвитку країни. Вони надавали жінкам можливість отримувати не лише освіту, а й розвивати свої лідерські якості та навички управління. Крім того, через активну участь учениць та випускниць жіночих гімназій у громадському житті та різноманітних благодійних та культурних ініціативах, ці установи сприяли зміцненню громадянського духу та соціальної взаємодопомоги. Вони виступали не лише як місця навчання, а й як центри соціальної інтеграції та розвитку громадянської свідомості.

Таким чином, вплив жіночих гімназій на українське суспільство був багатограним і виявився в підвищенні рівня культури, освіченості та активності жіночої частини населення, що сприяло загальному прогресу та розвитку країни.

Незважаючи на досягнуті успіхи, створення жіночих гімназій стикалося з різними викликами і перешкодами. Однак ці установи нагадують нам про необхідність постійної боротьби за рівність і доступ до освіти для всіх членів суспільства.

Закріплення жіночих гімназій в історії України свідчить про визнання важливості освіти для розвитку країни та підтримки рівних можливостей для всіх її громадян. Ці установи залишили незабутній слід в історії освіти та сприяли підвищенню рівня культури та освіченості українського суспільства.

Закріплення жіночих гімназій в історії України є важливим кроком у визнанні ролі освіти у суспільному прогресі та розвитку. Ці установи відображають віру у потенціал кожної особистості та її право на здобуття знань та самореалізацію незалежно від гендерної приналежності.

Жіночі гімназії відіграли ключову роль у підвищенні освіченості жіночої частини населення, що мало важливий вплив на рівень культури та розвиток українського суспільства. Вони надали можливість жінкам отримати якісну освіту, розвинути свої таланти та здібності, та зайняти активну роль у суспільному житті. Також, жіночі гімназії були платформою для подальшого розширення рівних можливостей у сфері освіти та культури. Їхні досягнення стали важливим кроком у боротьбі за рівність та справедливість у суспільстві.

Отже, закріплення жіночих гімназій в історії України свідчить про важливість освіти як ключового чинника прогресу та розвитку суспільства. Ці установи залишили незабутній слід в історії освіти, а їхні випускниці внесли значний внесок у різноманітні сфери життя країни, підвищуючи її культурний та інтелектуальний потенціал.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Всеподданнейший отчет Министра народного просвещения за 1862 г. Спб. 1865. 382с.
2. Всеподданнейший отчет Министра народного просвещения за 1882 г. Спб. 1886. 273с.
3. Всеподданнейший отчет Министра народного просвещения за 1883 г. Спб. 1887.273 с.
4. Двадцатипятилетие С.-Петербургских женских гимназий Ведомства учреждений императрицы Марии: 19 апр. 1858-1883: (Крат. ист. записка). 1883. 90 с.
5. Женския гимназии и прогимназии Министерства народного просвещения: 1858-1905. Санкт-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича. 1905. 139 с.
6. Историческій очеркъ дѣятельности Одесской городской женской прогимназии.Одесса. Типографія П. Францова, Пушкинская ул., д. № 20. 1881.<https://www.personalhistory.ru/papers/odessa1881.htm>
7. Материалы для нового положения о женских училищах ведомства Министерства народного просвещения. Журнал министерства народного просвещения. 1865. 1372 с. <https://runivers.ru/bookreader/book453365/#page/1/mode/1up>
8. Мнение Комитета женских учебных заведений о программе преподаваемых в них предметах. Спб. 1844. 56 с.
9. Нормальные таблицы, учебные планы и программы для женских институтов и гимназий Ведомства учреждений императрицы Марии. СПб.1905. 31 с.
- 10.Сборник действующих постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения. Сост. М. Родевич. СПб. 1884. 354 с.
- 11.Сборник постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения за 1870-1912

- годы: (В 3 ч.). Д. Кузьменко. 3-е изд., испр. и доп. М.: Правоведение. 1912. 752 с.
12. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения: Т. 3: Царствование императора Александра II. Санкт-Петербург. 1865. 860 с.
 13. Сборник распоряжений по Министерству народного просвещения. СПб.: Тип. Имп. Акад. наук. 1866-1907. 540 с.
 14. Учебные планы предметов, преподаваемых в женских гимназиях ведомства Министерства Народного просвещения. Казань: Лито-Типогр. И. Н. Харитонова. 1902. 35 с.
 15. Краткий обзор состояния народного образования в Тамбовской губернии в 1914-1915 учебном году. Тамбов 1917. 21 с.
 16. Устав женских учебных заведений ведомства императрицы Марии, высочайше утвержденный 30.08.1855г. СПб. 1884. 346с.
 17. С. К. *Seminarya nauczycielskie męskie i żeńskie Królestwa Galicji i W. Ks. Krakowskiego w okresie 1871–1896*. Lwów: Dyr. Semin. Naucz. Galic. 1897. 567 s.
 18. Александровский Г.В. Историческая записка о состоянии Киево-Фундуклеевской женской гимназии в течение первого пятидесятилетия ее существования // 1860 – 1910. Киев. 1910. С.9-17.
 19. Алишенцев И. История гимназического образования в России (XVIII-XIX в.). СПб. Издание О. Богдановой. 1912. 361 с.
 20. Бетхер А. К вопросу об изменении учебного плана в женских гимназиях. // Женское образование. 1876. № 10. С.24-37.
 21. Білявська О. С. Діяльність закладів середньої освіти Києва на тлі соціально-політичних і культурних процесів другої половини ХІХ ст. // Сторінки історії: збірник наукових праць. Вип. 33. 2012. С. 47- 65.

22. Богданов И.М. Грамотность и образование в дореволюционной России и в СССР. М. 1964. 107 с.
23. Васильева Е. А. Помощь нуждающимся ученицам женских гимназий Ведомства учреждений императрицы Марии // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2010. С. 7-21.
24. Вессель, Н. Х. Очерки об общем образовании и системе народного образования в России. М.: Учпедгиз. 1959. 318 с.
25. Горба Г. Жіноча освіта по-українськи у 19 ст. // Студентський вісник: мефістофельська проєкція. 2012. Вип.30. С.192-201.
26. Гучок Ю., Рига Д. Схожість та відмінність освітніх та навчальних принципів функціонування Чернігівських жіночої та чоловічої гімназій на основних етапах їх становлення та розвитку у ХІХ – ХХ ст. // Сіверянський літопис. 2022. № 5-6. С. 115-136.
27. Деревицкий А.Н. Женское образование в России и за границей. Исторические справки и практические указания. Одесса. 1902. 164 с.
28. Днепров Э. Д. Образование и педагогика дореволюционной России: неизученные проблемы: справ. пособие для исследователей. М.: Мариос. 2014. 87 с.
29. Днепров Э.Д., Усачева Р.Ф. Среднее женское образование в России. Москва. 2009. 273 с.
30. Зинченко Н. Женское образование в России: Исторический очерк. СПб. 1901. 46 с.
31. Жіноча освіта в Україні: історичний огляд. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/zhinocha-osvita-v-ukraini-istorichniy-oglyad-134122.html> (дата звернення: 11.11.2023).
32. Ігнат А. Загальноосвітня школа на Закарпатті в ХІХ – поч. ХХ ст. (Конспект лекцій). Ужгород. 1971. 69 с.
33. Карбулицький І. Розвій народного шкільництва на Буковині. Вашківці: Руска Рада. 1905. 148 с.

34. Катков М. Н. О женском образовании: статьи, связанные с возникновением и постепенным ростом женской классической гимназии. М. : Печатня А. И. Снегиревой. 1897. 71с.
35. Квасецька А. Я. Нормативно-правова база і організаційні засади функціонування фахових навчальних закладів з підготовки вихователів у Західній Україні(остання третина ХІХ- початок ХХ ст.) // Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». Вип. № 46. Харків. 2014. С. 194-203.
36. Киперман А.Я. Из истории женского образования в России в 60–70-х годах ХІХ в. // Уч. зап. Шуйского пед. ин-та. Вып. 10. 1963. С.199-213.
37. Косетченкова Е.А. Эволюция женского профессионального образования в официальной образовательной системе страны (конец ХІХ - начало ХХ веков) // *Via in tempore*. История. Политология. 2011. №19 (114). С.168-163.
38. Лапчинская В.П. Возникновение женских гимназий в России и история первых лет их деятельности (Петербург 1858–1860-е годы). Автореферат канд. дис. М. 195. 67 с.
39. Лаурсон А.М. Справочная книга для учебных заведений и учреждений ведомства Министерства народного просвещения. Петроград. 1916. 1154 с.
40. Лихачева Е. О. Материалы для истории женского образования в России. Санкт-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича. 1901. 647 с.
41. Луцкевич А.А. Свод законоположений и распоряжений о частных училищах и домашнем обучении. К. 1901. 350 с.
42. Любар О.О. Школа на Правобережній Україні (друга половина ХVІІ - ХVІІІ ст.) // Радянська школа (Київ). 1991. № 2. С. 88 -91.
43. Маслій Г. Підготовка вчителів у жіночих середніх навчальних закладах: західноукраїнський контекст (друга половина

- XIX – початок XX ст.) // Наукові записки Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка. Тернопіль. 2009. 80 с.
44. Миловидова Э. Женский вопрос и женское движение. Хрестоматия. М.: Государственная книга. 1929. 509 с.
45. Мисак Н. Педагогічна освіта в Галичині наприкінці XIX – початку XX ст.: місце та роль у ній українського населення // Науковий вісник: Гілея. К. 2011. Вип. 51(9). С.22.
46. Мижуев П.Г. Женский вопрос и женское движение. СПб.1906. 117 с.
47. Некрасова Е. Из прошлого женских курсов. М.1886. 92 с.
48. Нагачевська З.І. Жіноча освіта у Станіславові: витоки, становлення (кінець XVIII – початок XX століття) // Джерела: науково-методичний вісник. Івано-Франківськ. 2006. № 3-4. С. 3-11.
49. Нагачевська З.І. Івано-Франківськ та Івано-Франківщина в жіночому русі Західної України: історико-педагогічний аспект // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. Івано-Франківськ. 2005. Вип. 11. С. 162-173.
50. Овцын В. Развитие женского образования. СПб. 1887. 42 с.
51. Огольцова, Е. Г. Взгляды К. Д. Ушинского на проблему женского образования // Молодой ученый. 2018. № 46. С. 318-319.
52. Ольденбург С.Ф. Разбор сочинений Е.И. Лихачевой. СПб. 1904. 24 с.
53. Острогорский А. Н. Энциклопедия семейного воспитания и обучения Семейные отношения и их воспитательное значение. СПб.1898. 67 с.
54. Павлович Б. Материалы для истории взглядов на образование и воспитание женщин // Женское образование. 1877. № 1. С.12-28.
URL:
https://viewer.rusneb.ru/ru/000199_000009_011170362?page=6&rotate=0&theme=white(дата звернення: 12.03.2024.)
55. Павлович Б. О преподавании педагогики в женских гимназиях // Женское образование. 1876. № 3. С.31-44. URL:

https://viewer.rusneb.ru/ru/000200_000018_RU_NLR_BIBL_A_011720_854?page=1&rotate=0&theme=white(дата звернення 17.12.2023).

- 56.Павлович Б. Существенные особенности женских средних учебных заведений // Женское образование. 1876. № 2. С.192-201. URL: https://viewer.rusneb.ru/ru/000200_000018_RU_NLR_BIBL_A_011720_852?page=4&rotate=0&theme=white(дата звернення: 23.01.2024).
- 57.Паначин Ф.Г. Педагогическое образование в России: историко-педагогические очерки. М. 1979. 215 с.
- 58.Перфильева Е.И. Становление и развитие среднего женского образования в России XIX века (40–60-е годы). Автореферат канд. дисс. Н. Новгород. 1992. 70 с.
59. Пискунова А. И. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в. М. 2001. 147 с.
- 60.Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения. М.: Педагогика. 1985. 493 с.
- 61.Победоносцев К. Призвание женщины в школе и обществе. М. 1901. 32 с.
- 62.Полонська-Василенко Н. Історія України. Від середини XVII століття до 1923 року. Т. 2. К.: Либідь. 1992. 606 с.
- 63.Пономарев С.И. Материалы для истории женского образования в России. СПб.1899. 90 с.
- 64.Попова О.Д. В стенах конвикта... (Очерки повседневной жизни женских епархиальных училищ). Рязань. 2006. С. 24.
- 65.Попова О.Д. Психологический климат в женских епархиальных училищах середины XIX-начала XX вв. Педагогика. 2005. № 2. С. 63.
- 66.Родников В. Несколько исторических справок к вопросу о женском образовании. Киев. 1905. 15 с.
- 67.Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения 1802–1902. СПб. 1902. 838 с.

- 68.Рождественский С.В. Очерки по истории систем народного просвещения в России в XVIII - XIX веках. Т. 1. СПб. 1912. 48 с.
- 69.Романовская, В. Б. Нравственное воспитание благородных девиц: женское образование в Российской империи - историко-правовой и идейно-нравственный аспект. Юридическая мысль. 2015. № 2. С. 29-35.
- 70.Сірополко С.О. Історія освіти в Україні. Львів. 2001. 648 с.
- 71.Смоляр Л. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX - поч. XX ст. Одеса. 1998. С.77-82.
- 72.Ступарик Б.М. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.). Івано-Франківськ. 1994.144 с.
- 73.Ступарик Б.М. Школі – національне виховання молоді (вибрані статті). Івано-Франківськ: Плай. 2005. 283 с.
- 74.Суковатая В. Женское образование в Украине XIX века: гендерная история. Высшее образование в России. 2007. № 11. С. 145-161.
- 75.Тишкин Г.А. Женский вопрос в России 50–60-х годах XIX в. Л., 1984. 239 с.
- 76.Тронецько Т. Діяльність в Україні жіночих гімназій відомства установ імператриці Марії(друга половина XIX століття). Сіверський літопис. 2014. С.185- 219.
- 77.Указатель статей журнала «Женское образование» за 10 лет (1876–1885 гг.). 1885. № 10. 90 с.
- 78.Учительські семінарії в Чернівцях. Буковина. 1903. Ч. 120. С. 1–13.
- 79.Филиппова Л.Д. Из истории женского образования в России. Вопросы истории. 1963. № 2.С. 209-218.
- 80.Фишер С.Н. Сведения о женской классической гимназии М. 1882. 88 с.
- 81.Чарнолуцкий В. И. Итоги общественной мысли в области образования. СПб.: Знание. 1906. 78 с.

- 82.Чернова Л. Очерки из истории женского воспитания. Женское образование. 1878. № 12. СПб. 100 с.
- 83.Чехов Н. В. Народное образование в России с 60-х годов XIX века. М.: Книгоиздательство «Польза» В.1912. 224 с.
- 84.Чехов Н.В. Типы русской школы в их историческом развитии. М.1923. 78 с.URL:
https://archive.org/details/nv_chekhov_1923/Чехов%20-%20Типы%20русской%20школы%20в%20их%20историческом%20развитии%20%28OCR%29/page/n3/mode/2up(дата
звернення:
10.02.2024).
- 85.Щапов А.П. Влияние общественного мирозерцания на социальное положение женщин в России . СПб., 1871. № 7. С. 179-215.

ДОДАТКИ

Додаток А. Джерела фінансування жіночих гімназій за навчальними округами.

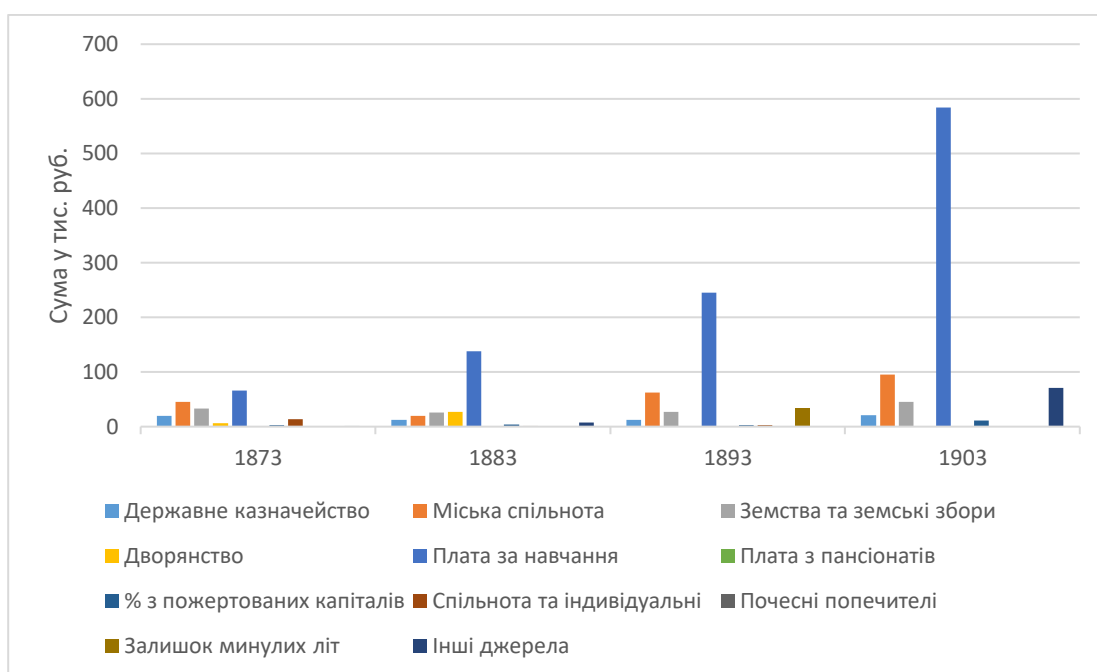

Рис. А.1. Джерела фінансування жіночих гімназій Харківського округу за десятиліттями.

Рис А.2. Джерела фінансування жіночих гімназій Одеського округу за десятиліттями.

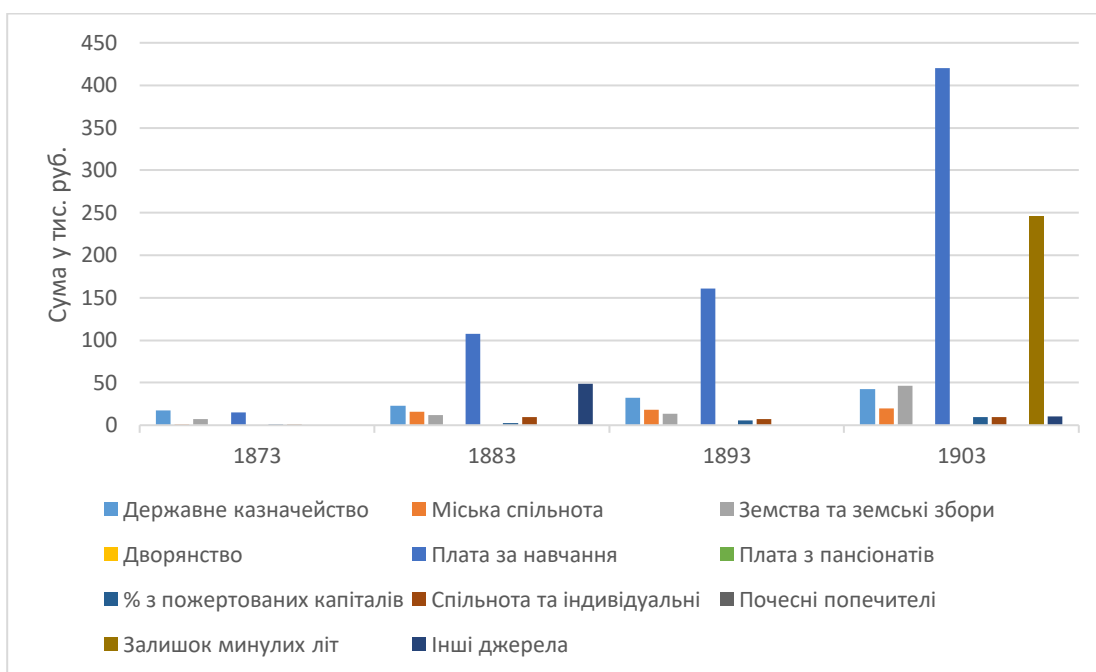

Рис А.3 Джерела фінансування жіночих гімназій Київського навчального округу за десятиліттями.

Додаток Б. Тенденції розвитку середньої жіночої освіти

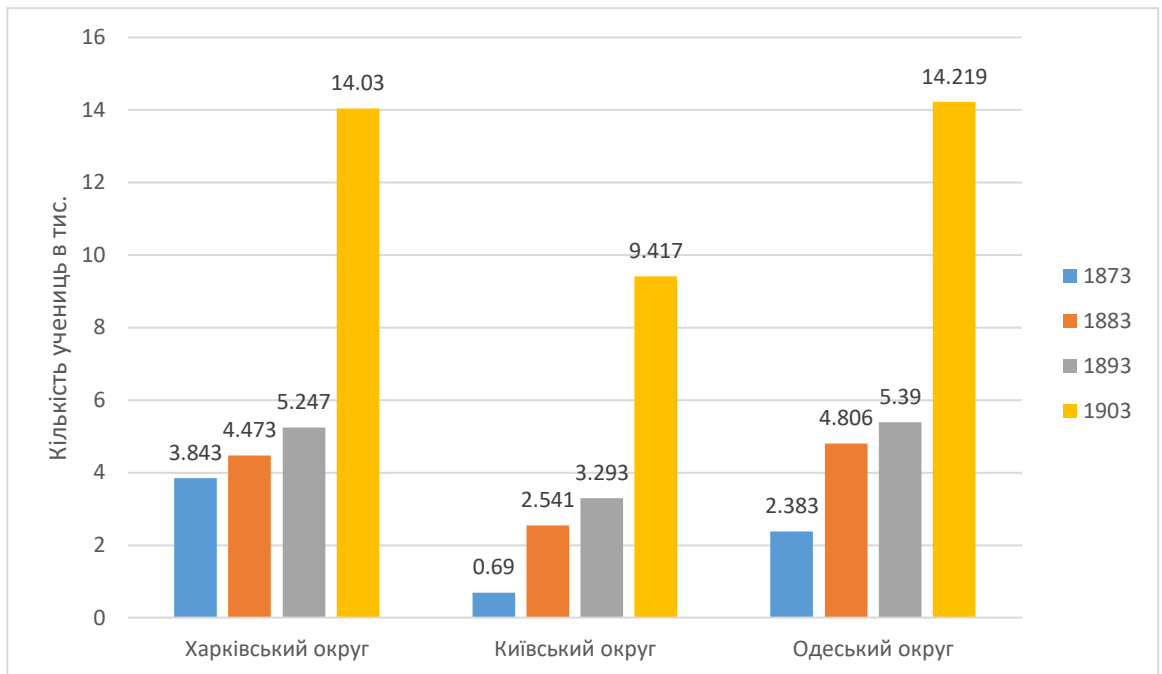

Рис. Б.1. Динаміка росту кількості учениць у жіночих гімназіях в навчальних округах за період 1873-1903 рр.

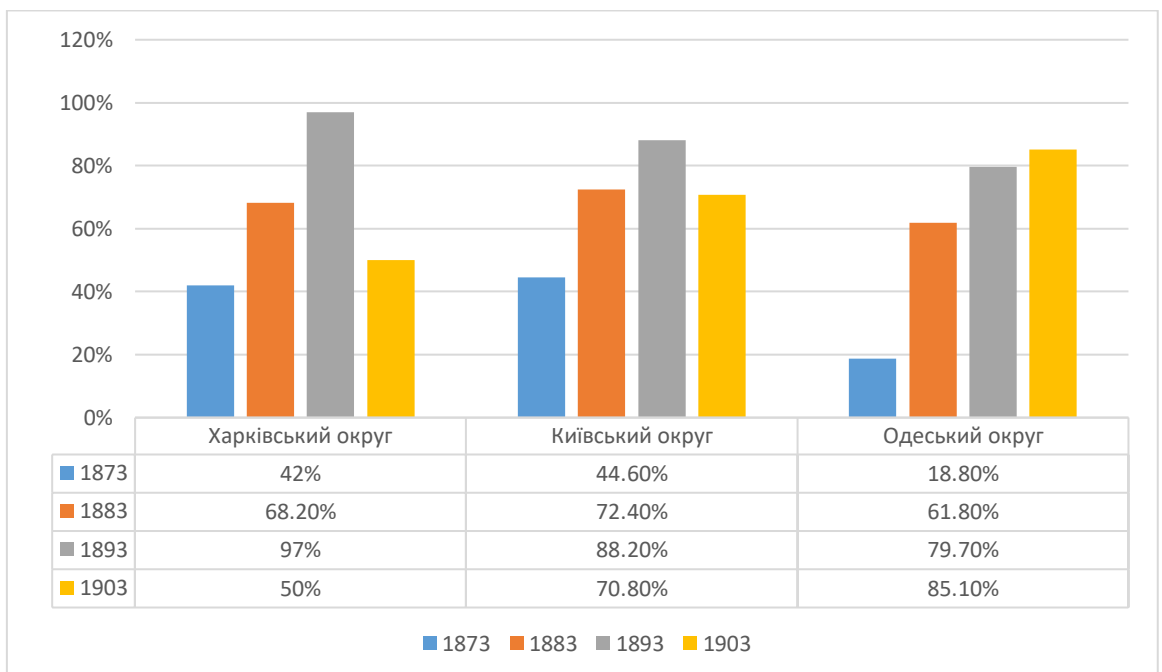

Рис. Б. 2. Приблизна динаміка випускниць жіночих гімназій за навчальними округами у період 1873-1903 рр.

Резюме

Створення жіночних гімназій в 19-початку 20 століття. У цьому дослідженні аналізується поява та розвиток жіночних гімназій у період історії, коли жінкам було обмежено доступ до вищої освіти. Дослідження докладно розглядає фактори, що вплинули на зміну підходів до жіночої освіти, включаючи соціальні, політичні та економічні чинники.

Особлива увага приділяється ролі провідних жіночих особистостей у просуванні жіночої освіти та її впливу на суспільство того часу. Дослідження також відображає важливість жіночних гімназій як центрів, де формувалася нова жіноча ідентичність і підтримувалася боротьба за рівність.

Summary

Creation of female gymnasiums in the 19th and early 20th centuries. This study analyzes the emergence and development of women's gymnasiums during a period of history when women's access to higher education was restricted. The study examines in detail the factors that have influenced changing approaches to female education, including social, political and economic factors.

Special attention is paid to the role of leading female personalities in the promotion of female education and its influence on the society of that time. The study also reflects the importance of female gymnasiums as centers where a new female identity was formed and the struggle for equality was sustained.